DE NIEUWE STEM

3

ZEVENDE JAARGANG / MAART 1952

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van

voor Nederland: N. A. Donkersloot / O. Noordenbos, secr. / H. J. Pos / Jan Romein / J. Suys / Victor E. van Vriesland / W. F. Wertheim
voor Vlaanderen: Marnix Gijsen / Karel Jonckheere / Julien Kuypers
voor Indonesië: Soejono Hadinoto / Sunario Kolopaking / Soedjatmoko
voor Suriname en de Antillen: Lou Lichtveld

Men wordt verzocht kopij, enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, p/a Singel 262, Amsterdam of Nervierslaan 63, Brussel. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland f. 20.— en voor België frs 300.—. Voor studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische universiteit is de prijs resp. f. 15.— en frs 225.—.

Uitgevers: voor Nederland N.V. Em. Querido's Uitgeversmij, Singel 262, Amsterdam, giro 55206
voor België Uitgeversmij A. Manteau N.V., Nervierslaan 63, Brussel, giro 24457.

INHOUD

G. E. Langemeijer . .	Terugblik op de bijzondere rechtspleging	129
Victor E. van Vriesland	Nieuw dubbelportret van Benjamin Constant	144
W. Hussem	Verzen.	148
A. Alberts.	Een avond met Frederik	149
T. Eekman	Gogol	160
Asrul Sani	Mantera – Bezweringszang.	166
L. A. J. Torfs . . .	Ongeordende aantekeningen	167
A. Mout	De hedendaagse mens en de poëzie . .	170
Siegfried E. van Praag	De hebreeuwse lichtekooi	177
Kort bestek.	. . . . .	188
Ex libris	. . . . .	190

G. E. Langemeijer

TERUGBLIK OP DE BIJZONDERE RECHTSPLEGING

Sedert lang reeds heeft de mens niet meer met een gerust geweten gestraft. Zo ver als het denken over de waarde van rechtsinstellingen terugreikt, zo ver reikt de ononderbroken reeks van theorieën, die een rechtvaardiging zoeken voor de straf. Steeds weer heeft men het zo gevoeld, dat het stuk van het recht, dat leed oplegt waar niet onmiddellijk een groter voordeel tegenover staat, heel in het bijzonder behoefte had om aannemelijk te worden gemaakt.

Aan die theorieën is meer merkwaardig dan alleen hun overvloed. Opvallend is aan de ene kant dat er niet enkel een klein aantal hoofdrichtingen van betoog tegenover elkaar staan, maar dat ook binnen de grenzen van elke denkwijze telkens weer een nieuwe redenering zoekt aan te tonen, dat zij voor het eerst, in tegenstelling tot haar voorgangsters, die denkwijze bevredigend uitwerkt. Een teken dus, dat wij met een bewijsvoering ten gunste van de straf niet spoedig voldaan zijn. Maar vlak daarnaast staat een daarmee tegenstrijdig verschijnsel: theorieën die de straf eenvoudig verwerpen zijn zeldzaam en schaars blijft haar aanhang. Groot daarentegen is de massa van theorieën, die de straf verdedigen, verdedigen met buitengewoon uiteenlopende, ook in het begeleidende gevoel aan elkaar vijandige redeneringen, natuurlijk ook wel met belangrijke verschillen in practische gevolgtrekkingen wat betreft de aard van de straf, maar toch zonder dat die verschillen evenredig zijn aan die in theoretische grondslag. Met andere woorden: tegenover de vrij algemene sterke verontrusting van het geweten staat een niet minder sterk gevoel bij de grote meerderheid: dat men de straf niet zou durven prijs geven.

Geaccentueerd is deze, voordien om zo te zeggen slechts theoretische, onrust sedert de laatste twee decennia van de vorige eeuw, toen de zuigkracht der opbloeiende natuurwetenschappen aan de sociale wetenschappen en de anthropologie een beweging mededeelde, die het vraagstuk van de vrije wil, te voren niet veel meer dan een onderwerp voor professionele philosophen, plotseling een grote practische betekenis gaf. Een 'practische' betekenis wel niet in die zin, dat men er aanstonds practische gevolgtrekkingen uit kon maken, maar toch wel in zover dat een algemene verontrusting intrad omtrent de deugdelijkheid van een belangrijk verschijnsel van het practische leven: de strafrechtspleging. Deze ontwikkeling heeft de laatste decennia weer tegenkrachten wakker geroepen, die gepoogd hebben de natuurwetenschappelijke beschouwingswijze van het terrein van het strafrecht terug te dringen. Zonder uitwerking is dit ook niet gebleven, maar zeker bestaat die uitwerking niet – gelukkig maar – in

invloeden] het leed van de vrijheidstraf deed schatten als een zwaarder leed dan men daarin vroeger had gezien en waarvan dus een geringere 'dosis' voldoende was. Dit alles veronderstelt dus een taxatie van factoren, die allerminst exact meetbaar zijn en waarvan zelfs de intuïtieve schatting in hoge mate afhankelijk is van iemands toevallige levenservaringen en gemoedsgesteldheid. Vandaar dat geen rechter probeert deze schatting geheel autonoom te verrichten. Hij neemt het gebruikelijke als uitgangspunt, vraagt zich af of zijn gevoel een afwijking naar boven of naar beneden schijnt te eisen, en beproeft dan nog of dit gevoel tegenover zorgvuldige overweging en gedachtenwisseling met zijn collega's stand houdt.

In al deze opzichten nu stond de Bijzondere Rechtspleging voor een vacuum. De misdaden van tijdens de bezetting waren in ons land nooit voorgekomen. Een 'gebruikelijke' straf daarvoor bestond dus niet. Maar zelfs een opklimmen tot de factoren, die weer achter de traditie liggen, was moeilijk. Diefstallen zijn er altijd en zelfs moorden keren met een zekere regelmaat terug. Wij hebben eenmaal een zeker gevoel voor de schok, die zij aan de maatschappij toebrengen en de straf welke die schok weer – voorzover mogelijk – neutraliseert. Dat gevoel wisselt ook niet al te sterk onder de verse indruk van het feit. Wij hebben meer zulke feiten gezien en weten dat zij zich zullen herhalen. De misdaad tijdens de bezetting daarentegen heeft ons als iets geheel nieuws overvallen. De onmetelijke rouw, die door een groot deel van deze feiten is aangericht hebben wij gezien, maar een misdaad heeft nog een andere werking dan rouw of schade alleen die zij aanricht, zij betekent ook een verstoring van het betrekkelijke evenwicht in de geest van de leden ener gemeenschap, dat enerzijds crimineel gedrag uitzondering doet blijven en anderzijds onmatige of eigenmachtige reacties op zulk gedrag tegenhoudt. Dit deel van de werking van de misdaad laat zich voor tot nog toe onbekende feiten veel moeilijker bepalen dan voor delicten die geregeld terugkeren. De verstoring van dat sociaal-psychologische evenwicht is trouwens ook afhankelijk van de kans op herhaling van gelijke feiten en ook deze is voor misdaad, die samenhangt met een nooit in geheel gelijke gedaante terugkerende situatie, nog veel moeilijker te bepalen dan voor de criminaliteit van het dagelijks leven.

Wanneer dus niet elke uitspraak van de Bijzondere Rechtspleging iedereen, of zelfs iedere onbevangene van zijn juistheid heeft overtuigd, dan is dit niet meer dan natuurlijk. De kans is groot dat een beslissing die vrij ver van de gegevene zou afwijken even goed verdedigbaar is. De kans is er onder deze omstandigheden ook dat een andere beslissing beter verdedigbaar is.

Het kan wel haast niet anders of menige lezer zal de beschouwingswijze

van het voorafgaande als cynisch voelen. 'Begrijp ik goed, kan de lezer vragen, dat Gij dus in enkele duizenden gevallen telkens vele jaren straf en soms de doodstraf helpt opleggen, terwijl Gij de juistheid van die beslissingen niet eens afdoende verantwoorden kunt?' Inderdaad, zo is het! Evenmin als het geval is bij welke andere belangrijke ingreep in het maatschappelijk leven ook, kan men de strafrechtspleging stop zetten totdat men zeker is te beschikken over het inzicht, waarvan men wel principieel en theoretisch kan beredeneren, dat men het eigenlijk zou moeten verlangen, maar dat men daarom nog niet binnen zijn bereik heeft.
Het is de vraag, of het goed is voor een lezerskring van niet-juristen dit alles te schrijven. Immers, indien men van de straf enige gunstige werking verwachten mag, dan is die werking afhankelijk van de aanvaarding welke die straf bij de leden der gemeenschap vindt. En men kan zich voorstellen dat het voorafgaande die aanvaarding tegenwerkt. Toch geloof ik niet dat dit ons mag weerhouden van het zeggen van wat naar ons beste weten de waarheid, of liever: het voor het ogenblik kenbare deel van de waarheid is. Een van beide: wij kunnen met de ware staat van zaken voor ogen niet meer tot straffen besluiten en dan zullen wij inderdaad iets anders moeten bedenken. Of wel wij komen tot de slotsom, dat wij de straf in al haar onzekerheid niet kunnen missen en dan zullen wij haar moeten aanvaarden, mét die onzekerheid. Dat wij deze laatste beseffen heeft dan dit voordeel, dat het ons kan terughouden van een al te gemakkelijk hanteren van de straf als sanctie op maatschappelijke normen en van onverschilligheid voor wie men genoodzaakt is geweest te straffen. Anderzijds echter zal men dan moeten beseffen, dat de delinquent geen recht kan laten gelden op een straf, waarvan men hem om zo te zeggen kan voorrekenen, dat hij elke dag verdient, en die dan als het ware de prijs zou zijn, die hij voor zijn delict betaalt. Veeleer is het zo, dat hij zijn vergrijp slechts kan goed maken – voor een deel – door te ondergaan wat de rechter hem oplegt als de naar diens beste weten gegeven oplossing van een niet exact oplosbaar probleem.
Dit alles leidt tot de slotsom, dat een goed deel van de vele kritiek op de Bijzondere Rechtspleging onbevoegdelijk is gegeven of uitgaat van een onjuist uitgangspunt. Natuurlijk betekent het niet, dat wij die aan die rechtspraak hebben deelgenomen voor kritiek veilig zijn. Dat men belast is met een taak, die eigenlijk niet bewijsbaar juist kan worden verricht, betekent nog niet, dat men het niet soms bewijsbaar verkeerd zou kunnen doen. Ik moet hier volstaan met te betogen, welke kritiek wél, welke niet mogelijk is. Kritiek van de eerste soort hier bij voorbaat te willen afweren van mijn collega's en mijzelf zou mij kwalijk passen.

Het voorafgaande is een lange inleiding. Misschien echter bevat zij het

daad verergerd werd doordat zij geschiedde ten bate van een vijand, die een zo bij uitstek weerzinwekkend stelsel vertegenwoordigde.
Toch zou het, meen ik, verkeerd zijn het zo te zien, dat de 'politieke delinquenten' in wezen zijn gestraft wegens en naar evenredigheid van hun onzedelijke overtuiging, waarbij dan het in practijk brengen van die overtuiging tijdens de bezetting niet meer geweest zou zijn dan als het ware een bewijs van de kracht en gevaarlijkheid dier overtuiging, dat voor de strafbaarheid nog bovendien was vereist. Dit zou dan leiden tot de slotsom, dat nu wel Nederland deze keer terecht zijn 'politieke delinquenten' zwaar heeft gestraft, omdat zij het nationaal-socialisme aanhingen, maar dat in het algemeen het straffen van hen die tijdens een bezetting met de bezetter samenwerken niet veel meer zou zijn dan een misbruiken van de rechtsvorm voor afrekening met politiek andersdenkenden. Ik geloof dat deze slotsom een noodlottig misverstand zou zijn.
Natuurlijk, het erge van samenwerking met de Duitse bezetter volgt voor een groot deel uit vooreerst de door niets te rechtvaardigen wijze waarop die bezetter ons had aangevallen en niet minder de volkomen verwerpelijke doeleinden, die de bezetter nastreefde. Maar het zou, geloof ik, veel te ver gaan te menen, dat in een geval, waarin beide factoren anders zouden liggen of zouden schijnen te liggen, samenwerking met een bezetter in diens streven zou mogen worden beoordeeld op gelijke wijze als zuiver binnenlands revolutionnair optreden uit overtuiging, waarbij de juridische veroordeling soms met volledige waardering voor de mens kan gepaard gaan.
Het gevaar om deze vergissing te maken is daarom groot, omdat uit de aard der zaak onze verontwaardiging tegen de bezetter en diens handlangers zich heeft geconcentreerd op wat in hen het allermeest verontwaardiging gaande maakte: het nationaal-socialisme en de overrompeling van 10 Mei.
Wat ik nu zou willen verdedigen is dit: was Nederland met Duitsland in oorlog gekomen als vrijwillige bondgenoot van Engeland en Frankrijk en was Duitsland een land geweest met een normaal régime, dan nog zou hulp-verlening aan Duitsland als vijand en bezetter een ook uit moreel oogpunt zeer bedenkelijk gedrag zijn geweest, tenminste indien Nederland ten naaste bij geweest was wat het was en is: een land vol gebreken als ieder door mensen bevolkt land, maar waar toch de grote meerderheid der bevolking de kans om zelf aan verbetering te werken niet uit handen wenst te geven ten gunste van welke vreemde heerschappij ook. Dat toch is de eerste en beslissende achteruitgang die elke bezetting brengt: de macht gaat over op de regering van een vreemd land. Die regering kan beter of slechter zijn, zij zou al bovenmenselijk goed moeten wezen, indien zij voor de behoeften, ook de morele behoeften van het onderworpen

volk hetzelfde begrip had als de eigen regering. En bovendien: op die eigen regering heeft men dan toch altijd nog zoveel invloed als men op zijn regering hebben kán, op de bezettende macht heeft men dat niet. Dit alles heeft een bezetting gemeen met een annexatie. In menig opzicht echter moet zij noodzakelijk harder zijn. De annexator zal meestal wensen in vrede zijn overwinning te genieten en de annexatie ook in de geest van de geannexeerden te consolideren. De bezetter daarentegen vecht voor zijn bestaan. Bij deze zakelijke oorzaken komen dan allerlei ideële en gevoelsfactoren, gebondenheid van ambtenaren aan eden van trouw, gehechtheid van een geheel volk aan een vorstenhuis, solidariteit met leden van hetzelfde volk die elders de strijd nog voortzetten. Onvermijdelijk is er dus een scherpe gevoelstegenstelling tussen bezetter en bevolking. Daarbij is de bezetting uit zijn aard geen voldongen feit, waarbij men zich neerlegt; zolang de krijgskans nog kan keren is het menselijk te verlangen naar terugkeer van de vertrouwde toestanden. De bezetter van zijn kant, gewikkeld in een strijd op leven en dood en verkerend in de stemming die daarbij natuurlijk is, zal proberen de hulpbronnen van het bezette land voor zijn strijd te gebruiken. De bevolking, die zich toch reeds ongelukkig voelt, zal juist in haar beste leden zich verplicht voelen dit te bemoeilijken. De bezetter heeft niet veel andere middelen dan terreur om dit tegen te gaan. Het daadwerkelijke verzet van wellicht betrekkelijk weinigen noopt hem ook met hardheid op te treden tegen wat niet meer is dan begrijpelijke gevoelsuiting. Zo gaat al spoedig een deel van de bevolking onder vijandelijke maatregelen gebukt. De rest van de bevolking, ook velen die op zichzelf misschien tot passief ondergaan van de bezetting bereid zouden zijn geweest, worden door banden van vriendschap of impulsen van medelijden en bewondering bewogen steun te verlenen aan wie zich verzetten en het kan haast niet uitblijven of op de duur ziet de grote meerderheid der bevolking de bezetter als een verschrikking voor ieder burger persoonlijk. Dit verschijnsel kan meer of minder om zich heen grijpen en meer of minder diep gaan al naar gelang van het optreden van de bezetter en het zou zeker niet te verdedigen zijn om de bevolking van een bezet land aan te zetten om van haar kant deze ontwikkeling te ontketenen. Zo trots als wij zijn op de Illegaliteit uit de jongste oorlog, zal men in illegaliteit geen norm, geen ideaal moeten zien voor elke tijd van bezetting. Haar rechtvaardiging vond zij in het optreden van de Duitsers. Echter, het moet wel onwaarschijnlijk gelukkig lopen, wanneer bij de bevolking van het bezette land geen sterke gevoelens van vijandschap en vrees jegens de bezetter zich ontwikkelen. Bijna niet anders kan het of ieder op zijn beurt loopt kans in een situatie te komen, waarin zijn geweten hem een houding gebiedt die hem de ernstigste maatregelen van de bezetter doet vrezen.

den mogen uitvoeren. Waar veel Joden vielen te arresteren bereiken de cijfers van zulke aanhoudingen niet zelden een huiveringwekkende hoogte. Lang niet al deze politie-ambtenaren zijn gestraft en van degenen die wel gestraft zijn zijn soms de chefs, die de oorspronkelijk van de Duitsers afkomstige order doorgaven, weer vaak ongestraft gebleven. Ongetwijfeld zullen er onder deze gevallen van straffeloosheid zijn, die onverdiend zouden blijken indien de feiten zich voldoende tot klaarheid lieten brengen, en waarvoor slechts de schrale troost van het 'in dubio pro reo' geldt. Doch de grote lijn, die hier gevolgd is, is, geloof ik, wel de enige mogelijke geweest. Wat het lagere personeel betreft heeft men als volgt geredeneerd. Vooreerst is een lagere politie-ambtenaar van jongs af ervan doordrongen, dat hij zonder veel vragen moet doen wat hem bevolen wordt. Ook kan men van hem zeker geen volkenrechtelijke onderscheidingen verlangen, die menige hoger geplaatste ook eerst tijdens – of na – de bezetting duidelijk zijn geworden. [Tegenover dit laatste staat overigens dat men wel zóveel begrip van hen verlangen kon, dat zij tijdens de bezetting aan hun spontane gevoel een invloed toekenden, die in normale tijden zo groot niet behoeft te zijn.] Verder zal men van de politie moeten zeggen, dat de berekening: dat zij door in functie te blijven erger kwaad voorkomen kon [een overigens heel gevaarlijke redenering!] meer kans had om juist te blijken en dus in ieder geval eerder te goeder trouw voor juist kon worden gehouden dan in de meeste andere gevallen. Wat de hogeren betreft komt daar dan dit bij. Veelal hebben deze de tactiek gevolgd van een eis van de bezetter niet spoedig rondweg te weigeren, maar die wel door te geven met een veelbetekenende blik, die dan moest zeggen, dat mislukken van de uitvoering meer welkom zou zijn dan het volbrengen. Als de blik nu maar altijd veelbetekenend was geweest! Vaak was zij dat niet, omdat de betrokkene zijn ondergeschikten niet geheel vertrouwde, en dan is niet zelden uit overmatige zorg voor eigen veiligheid een bevel als ernstig gemeend gegeven, dat grote verwarring stichtte in de geesten van ondergeschikten, die wisten dat hun chef in zijn hart aan de goede kant stond en die uit zichzelf wel bereid zouden zijn geweest het gevaar te lopen dat met sabotage van het bevel verbonden was. En aan wat de goeden deden ontleenden dan de halfgoeden en slechten een voorwendsel om geheel onbeperkt nog veel meer te doen.

Ook hier is bij de berechting 'the benefit of the doubt' het leidende beginsel geweest. Arrestaties met vaak gruwelijke gevolgen zijn onbestraft gebleven, zolang men kon aannemen, dat de betrokkene gehandeld had met de weerzin, die men bij een fatsoenlijk mens veronderstellen zou, en in de te goeder trouw gekoesterde overtuiging niet anders te kunnen of te mogen doen. Zodra echter de schuldige hetzij ook was opgetreden wanneer hij daaraan wél had kunnen ontkomen, hetzij op ander gebied had

blijk gegeven met de maatregelen van de vijand in te stemmen, week dit vermoeden en werden de daden weder naar gelang van hun rampzalige gevolgen gewaardeerd. Ik geloof dat deze weg nog de best mogelijke was, maar het is begrijpelijk dat degenen voor wie zij tot zware straffen heeft geleid zich niet gemakkelijk laten overtuigen, dat het contrast tussen hun lot en dat van de straffeloos geblevenen gerechtvaardigd is.

Tenslotte iets over de vraag, hoe het nu verder zal moeten gaan. Ik zal er niet veel over zeggen, omdat het niet aangaat meningen te publiceren over onderwerpen, waarover men ook nog in zijn ambt niet voor publicatie bestemde adviezen moet geven. Ik moet het laten bij enkele opmerkingen in abstracto.

Bijna zolang als de Bijzondere Rechtspleging werkt is er een actie tot verzachting van straffen en die actie zal er blijven, zolang nog een noemenswaard aantal politieke delinquenten in gevangenschap is. Voor zulke strafverzachting zijn goede en slechte argumenten. Het merkwaardige is, dat men de slechte meer hoort dan de goede. Natuurlijk is dit een zeer ongelukkig verschijnsel, immers het is daardoor dat verkorting of kwijtschelding van straf, die door de leden der gemeenschap onwillekeurig in verband wordt gebracht met de argumenten, die men het vaakst ten gunste daarvan hoort, het rechtsgevoel van velen kwetst en weerstand wekt. En als die weerstand eenmaal is overwonnen, dan heeft de gratie een ongunstige werking, die te vermijden was geweest: de veroordeelde accepteert haar als een erkenning, dat men hem onrecht gedaan heeft. De slechte argumenten, waarop ik hier doel, bestaan voor mijn gevoel in de betogen van allerlei schakering: dat de bezettingsmisdaad geen misdaad zou zijn als alle andere, een soort van oneigenlijke misdaad van 'idealisten', ja, zo hoort men niet zelden: in wezen wordt hier straf opgelegd voor het feit, dat de gestrafte in een politiek meningsverschil de verliezer is gebleken. Soms gaan zulke betogen nog verder. Van bepaalde zijde is gezegd, dat het Nederlandse volk het recht zou hebben verspeeld om misdaden te straffen, die uit politieke motieven zijn voortgekomen, nu de geestelijke vrijheid, die hier honderd jaar of langer heeft geheerst, het onmogelijk gemaakt heeft de mensen van verkeerde leerstellingen af te houden. Een rol speelt dan tenslotte ook nog vergelijking met andere landen, waar veel diepere verdeeldheden, die reeds te voren binnen het volk bestonden, of andere van de onze geheel verschillende omstandigheden, verkeerde partijkeuze veel begrijpelijker maken dan zij in Nederland was.

Het is ook al weer verklaarbaar, dat juist deze argumenten naar voren komen. De strijd voor verzachting van het lot van de 'politieke delinquenten' gaat uit de aard der zaak het meest uit van hen, die met hen

Victor E. van Vriesland

NIEUW DUBBELPORTRET VAN BENJAMIN CONSTANT

In het najaar van 1794 maakte Benjamin Constant kennis met Mme de Staël. Bij de eerste ontmoeting boezemde ze hem niets dan weerzin in: 'c'est à cracher'. Maar dat zou spoedig veranderen, en zijn gevoelens voor deze onstuimige vrouw betekenden het einde van zijn langzamerhand, na lange jaren, toch reeds bezwaarlijk geworden vriendschap voor de zeven en twintig jaar oudere Isabella A. E. de Charrière–van Tuyll van Serooskerken van Zuylen. Haar sterke, oorspronkelijke maar critisch negatieve geest moest het verliezen tegen den nieuwen tijd, tegen de vulgaire maar gezonde vitaliteit van de zoveel jongere vrouw. De Staël's ambitieusheid vond weerklank in het door Belle onderdrukte element in Constant's aanleg, strekte zich aanstonds, imperialistisch en bemoeiziek, ook over *zijn* carrière uit en werd tweepersoons.

De in dit verband niet onbelangrijke vraag, of de 'amitié amoureuse' tussen Benjamin Constant en Belle van Zuylen geheel 'platonisch' is gebleven, is uit de beschikbare bronnen, hoe talrijk ook, nooit kunnen worden vastgesteld. Misschien zal de eerste integrale uitgave der *Journaux Intimes*, die thans door Alfred Roulin wordt voorbereid, hierover opheldering geven. Zeker is, dat Germaine de Staël, de wilskrachtige dochter van den wilskrachtigen Necker, alle zeilen heeft bijgezet om den buit binnen te halen. Zij heeft met den uiterlijk zo dynamischen maar in den grond passieven jongeman niet veel moeite gehad. Zeker is ook, dat zij hem daarmee heeft losgemaakt van de diepste geestverwantschap en zielsvriendschap die in zijn leven zijn geweest. Wel zijn Belle en Constant op den duur 'goede vrienden' gebleven. Hoe kan het ook anders; hadden zij elkaar niet vele jaren alles toevertrouwd in lange brieven, soms zelfs wanneer hij bij haar in Colombier logeerde, in de schaarse ogenblikken dat hij niet in haar kamer vertoefde, nog twee, drie per dag. Maar het wezenlijke van hun hechte verbondenheid was te niet gedaan, oude genegenheid sloot critiek niet langer uit en zij zagen elkander met andere ogen. Een kleine passage in *Adolphe* getuigt nog van Belle's onvergankelijken invloed op Constant's leven. Voor het overige heeft men in dit boek een enigszins romantisch omgedichte psychologische beschrijving te zien van Constant's 'amoureuze perikelen' met Mme de Staël. Maar haar identiteit heeft de auteur met zoveel ijver willen camoufleren, dat hij de vrouwelijke hoofdfiguur in vrijwel elk opzicht tot het tegenovergestelde heeft gemaakt van de realiteit. Natuurlijk het goed recht van den romanschrijver.

De soort van geestelijke passie, die Benjamin Constant ketende aan Mme de Charrière, op andere wijze even tyranniek als haar opvolgster, is dus

vervangen door zijn verbintenis met de vurige Staël. Uit haar aard was deze op ietwat vrouwelijke mannen aangewezen en zij vond in haar zwakken en uiterst besluitelozen Benjamin een, niet geheel weerlozen, prooi. Mede speculerend op zijn snel ontvlambaar meelij, onderwierp en beheerste ze hem met geweld en dreigementen. Vijftien jaar lang ongeveer heeft ze zich hardnekkig, bot, woest en onweerstaanbaar aan hem vastgeklampt. Vijftien jaar lang was hun verbond een degraderend en zenuwslopend opgaan in ruzies, heftige scène's en steeds terugkerende scheldpartijen. Voor ons op een afstand nogal belachelijk, voor de betrokkenen een hel. Met dit onderscheid, dat Mme de Staël juist in deze kwelzuchtige emoties nog een zekere onontbeerlijke erotische bevrediging vond, terwijl Constant naar bevrijding haakte maar zich toch tot zijn eigen woede en wanhoop uit een zekere zelfkwellende onderworpenheid niet kon losmaken. '. . . lorsque nous avions épuisé nos forces physiques par la dispute, l'intimité succédait subitement aux plus épouvantables orages.' Tot de onbegrijpelijke lijdzaamheid van Constant moeten ook hebben meegewerkt de door hem in dit verband dankbaar aanvaarde leerstellingen van de te Lausanne gevestigde secte der Piëtisten.

Evenals in *Adolphe* heeft Benjamin Constant, behalve zichzelf, ook Mme de Staël uitgebeeld in een eerst enkele maanden geleden gevonden en door de erfgenamen, die tot nu toe altijd tot schade van de litteratuurwetenschap overdreven terughoudend waren, ditmaal voor den druk vrijgegeven nagelaten roman. Sober, duidelijk hoewel gereserveerd, en met die volkomen rake, schaamteloos objectiverende zelfcritiek die een van zijn grootste charmes is, schetst Constant in *Cécile* [1951, Paris, Gallimard] zijn rampzalige liaison. Cécile is echter tot Germaine de Staël een passender sleutel dan Ellénore uit *Adolphe*. In 1807 stelt de auteur haar nog voor als min of meer het beklagenswaardig slachtoffer van zijn ziekelijk aarzelmoedigen dubbelganger Adolphe. In den onlangs op het spoor gekomen, vermoedelijk vier jaar lateren roman blijft Constant dichter bij de waarheid. Hij heeft hem dan ook voltooid noch gepubliceerd. Hij legt daar den nadruk op de loodzware dwangzucht, waarmede Mme de Malbée [Staël] hem in haar macht houdt. Een macht, waaraan hij natuurlijk toch ook wel, door eigen ambivalentie, in liefde-haat is gebonden. Het relaas van dit conflict is van een pijnlijke, scherp waarnemende en modern aandoende eerlijkheid. De voornaamste stof van het autobiografisch vrijwel geheel betrouwbare fragment *Cécile* is het verhaal, hoe de invloed van die ambivalentie een kleine vijftien jaar lang zijn vereniging met de vrouw die hij meende lief te hebben, zijn huwelijk met Cécile de Walterbourg in den weg heeft gestaan. Deze naam staat in den roman voor dien van gravin Charlotte von Hardenberg, toen nog getrouwd met baron von Marenholtz, met wie Benjamin Constant, sedert

1788 kamerjonker van den hertog van Brunswijk, nog tijdens zijn ongelukkig en kortstondig huwelijk met Wilhelmina von Cramm, hofdame van de hertogin, had kennis gemaakt.
De onvoltooide *Cécile* eindigt in 1807, zonder oplossing. Ondanks voortdurend herhaalde trouwbeloften en liefdesbetuigingen had Constant Charlotte, toen hij in 1804, dank zij allerlei voorwendsels tegenover de achterdochtige Staël, haar voor het eerst weder te Parijs ontmoette, in elf en een half jaar niet weergezien. Dat Charlotte, die van de oorzaak hiervan volkomen op de hoogte was, harerzijds in haar gevoelens niet heeft gewankeld, mag zeldzaam heten. Het was een typisch romantische trek in Benjamin Constant, dat hij een weerzin had tegen de werkelijkheid, haar trachtte te ontvluchten en haar niet aankon. Zijn vooropgezette gemoedsbewegingen belemmerden een aanpassing aan de reële gebeurtenissen en situaties. Telkens wanneer hij, door zijn onbetrouwbare houding, dreigde voorgoed Charlotte te verliezen, vlamde zijn liefde vurig op, geraakte hij in een wanhopige stemming en bewoog hemel en aarde om haar te behouden en terug te winnen. Zodra hij zich echter haar bezit verzekerd zag en zij vol vertrouwen en overgave en ten koste van grote offers ergens op zijn toegezegde komst wachtte, deinsde hij voor een ontmoeting terug, zag zijn gevoel voor haar wegebben en liet haar in den steek. Hij had den bekenden hang van de romantiek naar 'dat wat ge niet hebt; daar waar ge niet zijt'. Na ongeveer vijftien jaar is Constant toch met Charlotte getrouwd. Het huwelijk, na het eerste jaar, was ongelukkig.
Zo sluit zich de ring: na aanleiding te zijn geweest van de afbraak van de vriendschap met Belle heeft de fatale binding van Constant aan Mme de Staël ook het zich vormen van nieuwe banden, het opbouwen van een nieuw leven verijdeld. Toen te langen leste, na de breuk met Mme de Staël, het huwelijk met gravin von Hardenberg toch nog tot stand kwam, was het te laat. Door al het gebeurde waren de mogelijkheden voor een gewone liefdesverhouding reeds tot in de wortels bedorven.
Wat de feitelijkheden van het verhaal betreft, klopt *Cécile*, op geringe wijzigingen in de dateringen na, met wat ons uit *Le Cahier Rouge* en de onvolledige editie der *Journaux Intimes* van de historische toedracht bekend was. Misschien is het dus consideratie met de nog levende hoofdfiguren geweest, misschien ook alleen maar zijn bekende grillige ongedurigheid en nukkige wispelturigheid, waardoor Benjamin Constant dezen kleinen roman nooit heeft voltooid en uitgegeven. Het eerst thans aan het licht gekomen manuscript heeft wel zeer 'sua fata', zijn eigen lotgevallen gehad. Een onstabieler, zwervender leven dan van Constant is moeilijk denkbaar. Zijn vele verplaatsingen maakten, dat hij overal kisten met verschillende stukken, manuscripten, documenten, achterliet

wanneer hij weer naar een andere bestemming vertrok. Zo, met zijn bekende achteloosheid [hij hechtte niet veel waarde aan zijn litterair werk] heeft hij waarschijnlijk ook de onvoltooide *Cécile* in een van die kisten achtergelaten zonder er verder meer veel aan te denken. In 1813 liet hij op deze wijze een kist achter bij een relatie te Göttingen, in 1816 bij een bankier te Brussel, wiens naam hij later vergeten was. Eerst in 1831, nadat hij het overlijden van Benjamin Constant had vernomen, stuurde deze bankier de kist aan diens weduwe. De kist uit Göttingen liet Constant zich in 1826 naar een nicht in Lausanne zenden, maar daar hij zelf inmiddels weer naar elders was vertrokken heeft hij deze bij zijn leven niet meer terug ontvangen. Of het deze kist was welke ook het handschrift van *Cécile* heeft behelsd, is onzeker. Het was bekend geworden dat deze roman zich in de nalatenschap moest bevinden en allerlei dwaze en onjuiste geruchten erover zijn in de litteratuurgeschiedenis der 19de eeuw doorgedrongen. Als gezegd, de erfgenamen van Constant zijn nooit erg scheutig geweest met het vrijgeven van papieren uit zijn nalatenschap en toonden daarmede gering begrip voor de betekenis van letterkundige kunstwerken. De verminkte staat, waarin wij de *Journaux Intimes* bezitten, spreekt in dit opzicht de boekdelen die ons onthouden zijn. Gelukkig heeft de tegenwoordige eigenaar, Rodolphe de Constant–Rebecque, die het manuscript heeft teruggevonden, dit met andere belangrijke papieren uit de nalatenschap geschonken aan de Bibliotheek van Lausanne en, wat zwaarder weegt, de publicatie toegestaan. Deze is nu onlangs tot stand gekomen door de goede zorgen van Alfred Roulin. Wij danken daaraan de kennismaking met een van de bewonderenswaardigste geschriften van de Franse litteratuur der vorige eeuw.

Litterairhistorisch heeft, na ruim een eeuw van zoeken en gissen, het opduiken van *Cécile*, dit dubbelportret van Benjamin Constant en Mme de Staël, nauwelijks onbekende gegevens en geen nieuwe aspecten toegevoegd aan ons beeld van deze beiden. De publicatie moet echter als een ontdekking worden beschouwd die voor de letterkunde van grote betekenis is. In de eerste plaats om de treffende schoonheid van dezen roman, een staal van proza dat al de kenmerken van Constant's genialiteit draagt. Het werk is zo superieur als men het tegenwoordig maar bij hoge uitzondering tegenkomt. Het is tevens zo onverouderd en in zijn wezenstrekken zo 'modern' dat het, door niet-Constant-kenners, als men het voor hedendaags werk zou laten doorgaan, nooit onderkend zou worden als honderdveertig jaar oud. En verder is er de niet te onderschatten geschiedletterkundige waarde van deze verrassende verschijning. Immers, al moge ze niet bepaald een nieuw licht op den auteur en diens leven werpen, ze heeft toch vele trekken en contouren daarvan verscherpt, verhelderd en verlevendigd.

W. Hussem

ZIENDE-BLIND

Met je nek vooruit zien
met je handen je voeten zien
met je haar sneeuw zien
zien met heel de rompslomp van een lijf
en dan zien
dat je niet ziet
dat je niets ziet
dat je niets niet ziet
dat je alles ziet
al ziende bent
ziende blind bent
blind

DROMEND

Vallen
vallen
in de stroom van het vallen
in de stroomversnelling van het vallen
in de stroomversnelling van het eindeloos vallen
valt de seconde
vallen de seconden
de dobbelstenen van de schrik

KRANTENBERICHT

Ik hoop nog steeds
maar mijn hoop gaat
niet altijd in vervulling
zei Truman gisteren
hij zag er vermoeid uit
en wilde verder niets zeggen
maar de verslaggevers drongen aan
en Truman herhaalde
ik hoop nog steeds

hij had ook zo'n steeds hoedje op

A. Alberts

EEN AVOND MET FREDERIK

1947

In dit Batavia van deze dagen is men nooit alleen. Ik heb zelf een eenzame slaapkamer, maar zodra ik mijn neus buiten de deur steek, zit ik met mensen op een voorgalerij of in een restaurant of in een sociëteit. Met mensen, die hun hart uitstorten of hun prognose's en hun theorieën ten beste geven. Met mensen, die op een onnavolgbaar arbeidzame manier over hun werk vertellen. Er wordt en werd in dit land zo vreselijk hard gewerkt, hoort men dan zeggen en het is waarachtig nog waar ook. Het is griezelig, het is bijna waarlijk hels, zoals hier wordt gewerkt.

Maar Frederik is een uitzondering. Frederik, die ik tien jaar geleden voor het laatst in Nederland had gezien en eigenlijk niet eens zo erg goed had gekend. Dat merkte ik, toen ik hem tegenkwam voor het Departement van Binnenlands Bestuur. Ik herkende hem wel onmiddellijk, maar ik wist niet wat ik zo dadelijk tegen hem moest zeggen. Frederik had nooit duidelijk uitgesproken belangstellingen gehad, waar het geheugen zich aan kon vasthaken. Hij was iemand, die weinig deed op een nogal aardige manier.

Ben juist mijn salaris gaan halen, zei Frederik meteen. Hij was blijkbaar een van die prettige mensen, die altijd net doen, alsof ze je gisteren nog hebben gezien. En Frederik had ik voor het laatst gezien in Utrecht bij gelegenheid van zijn promotiereceptie. Er was toen afgesproken om hem gezamenlijk naar de boot te brengen, die drie dagen later zou vertrekken. Ik ben niet gegaan, er was iets anders, ik weet niet meer wat.

Ik had Frederik dus voor het laatst gezien over een glas sherry en ik zou hem nu weer zien over een glas bier. Je moet vanavond eens aankomen, zei Frederik. De hele bende is de deur uit en dan kunnen we eens praten! Nu was nog een van de redenen, waarom we ons Frederik nooit zo goed konden herinneren, dat we altijd zo gemakkelijk en zo weinig compromittant tegen hem aan konden praten. Hij had de gave van zijn gezicht een spiegel te kunnen maken en wie kan zich een spiegel herinneren? Als Frederik nu – misschien voor het eerst van zijn leven tegen me zei: Dan kunnen we eens praten, dan moest er iets in Frederik zijn veranderd. Door het land?

Maar 's avonds op de voorgalerij van een klein, lelijk modern huisje aan de Zuidelijke grens van de stad zaten we en ik was als vanouds aan het woord en als vanouds luisterde Frederik.

Ik deed verhalen over wat ik gezien en gezegd en niet gezegd had. Ik behandelde Indonesië, ik behandelde Nederland en ik gaf tenslotte een

aantal berichten over wederzijdse vrienden. En Frederik, gevoelige spiegel, luisterde. Toen het een ogenblik stil was, dat wil zeggen, toen ik een ogenblik stil was, zei hij tevreden: Vanavond zijn ze eindelijk allemaal weg. Er wordt hier in de buurt nogal wat ingebroken, zo aan de rand van de stad en ik heb vanavond aangeboden om op het huis te passen. Zoiets vinden ze dan geweldig aardig van me en ik dank God, dat ik eindelijk eens alleen ben. Ik begreep: ik dank God, dat ik eindelijk weer eens voor een oude bekende kan spiegelen. Maar daarin had ik me nu toch vergist.

Wat zijn het eigenlijk voor mensen? vroeg ik.

Wie? vroeg Frederik.

Die mensen, die hier ook wonen, zei ik.

Collega's, zei Frederik. Jonge collega's. Beste mensen. Ze zijn allemaal na de oorlog hiergekomen. Ze zijn vol goede moed.

Jij niet? vroeg ik.

Ach, zei Frederik, ik ook wel misschien. Of misschien niet. Maar het moed hebben voor de toekomst heeft me nooit zo bijzonder geïnteresseerd.

We zaten naast elkaar met de benen op de balustrade, de flessen bier tussen ons in.

Ik zit veel meer te denken aan vóór de oorlog, zei Frederik. Vóór de oorlog was dit het beroemde gemakkelijke land voor de Europeaan, en ik zit er aan te denken, hoe ik die gemakkelijkheid moet verklaren. Ik heb er meer dan mijn portie van gehad. Niet dat ik er bepaald naar terugverlang. Maar ik wil ze verklaren. Verantwoorden eigenlijk.

Ik heb hier tien jaar geleden voet aan wal gezet. Het is verwonderlijk, hoe je in dit land als Hollander inderdaad je voet aan wal zet. Je klemt je als het ware met je voet aan de grond vast. De verklaring ligt voor de hand.

Ik zie ze anders niet zo gauw, zei ik.

Stel, zei Frederik, dat je na je leertijd in Nederland een betrekking krijgt, stel in Haarlem. Wat doe je dan? Je gaat naar Haarlem toe, je gaat naar je werkgever, je gaat aan het werk. Je huurt een kamer. Zelfs als je een gezin hebt, huur je een kamer. Want je wilt weten, hoe het wonen in Haarlem je bevalt. Het bevalt je uitstekend. Of het bevalt je helemaal niet. In het laatste geval blijf je in Amsterdam wonen. Of je gaat wonen in Hillegom. Of in Castricum. Je wordt in ieder geval niet vastgebonden op Haarlem als de kat op het spek.

Maar nu zet je voet aan wal in Nederlands-Indië. In de grote provincieplaats, die Nederlands-Indië heet. Je hebt een contract in je zak, dat je verplicht om voor de tijd van zes jaren in deze zelfde provincieplaats te blijven wonen. Je wordt alleen maar van tijd tot tijd overgeplaatst – let wel, overgeplaatst – van de ene wijk naar de andere. Of deze wijk nu

Batavia heet of Kediri of Samarinda of Waikeboebak en of het je hier wat beter ligt dan daar, dat doet in de grond niets af aan het feit, dat het hetzelfde dorp is en dat het naaste dorp Brits-Indië is of Hongkong of de Congo.
Dit dorp, dat je, wanneer je hier wat bent gewend, ook wel de Europese samenleving in Nederlands-Indië gaat noemen, is dus onontkoombaar. En deze onontkoombaarheid neemt de Europeaan in Nederlands-Indië onbewust, maar daarom niet minder duidelijk waarneembaar in zijn habitus op. Hij zet onontkoombaar voet aan wal. Hij schrijdt onontkoombaar door het onontkoombare dorp. Frederik zette enigszins plechtig zijn lege glas op de rand van de balustrade.
Dus als ik je goed begrijp, Frederik, zei ik, dan is dat stevige zetten der voeten voor iedere Nederlander in dit land een noodzakelijkheid.
Juist, zei Frederik. Een practische noodzakelijkheid, die hij in zijn habitus opneemt. In het contract, dat ik bij mijn vertrek uit Nederland heb getekend, staat: Ik, Frederik, neem een scherp mes en snijd de wortel door, waarmee ik tot nog toe mijn voedsel uit Nederlandse, uit Europese bodem zoog. Dat heb ik gedaan. Ik heb mezelf afgesneden. En is het dan een wonder, dat ik, hier aangekomen niet wist, hoe gauw ik weer met mijn onderstel de grond in moest komen?
Dus gewoon uit zelfbehoud, zei ik.
Uit zelfbehoud, zei Frederik, uit puur zelfbehoud. Wij schrijden onontkoombaar uit zelfbehoud. Wij zijn gewichtig uit zelfbehoud. Maar nu laat onze gewichtigheid niet toe, dat wij deze zelfbehoudshandeling ook werkelijk als een zelfbehoudshandeling zien, want als we dat wel deden, dan zouden we althans voor onszelf niet meer gewichtig zijn en dat zijn we wel. We lopen gewichtig, we rijden gewichtig, we werken gewichtig, we eten gewichtig en we poepen gewichtig. Als ik – Frederik – onder de douche sta, dan gedraag ik me gewichtig tegenover het water, dat wel zo goed mag zijn over me heen te stromen. Onze gewichtigheid is een volkomen aaneensluitend zelfbedrog. Het is een pantser zonder een enkele kwetsbare plek.
Dit zelfbedrog zorgt er voor, dat wij ons onontkoombaar leven in dit onontkoombare dorp beschouwen als één groot avontuur. Een avontuur nog wel! Weet je, dat het een groter avontuur is als een Amsterdammer naar Nieuw Buinen gaat, dan wanneer een Nederlander een contract voor Nederlands-Indië ondertekent? Stel je voor, een Amsterdammer naar Nieuw Buinen! Iedere avond als hij daar zit in zijn hotelletje of in zijn lage huisje, kan hij denken: Morgen kan ik weg. Het is moeilijk, want ik heb hier een betrekking, maar het kan. Wat een avontuur!
Maar als zijn verblijf in het Drentse dorp onontkoombaar zou zijn, als hij zou weten: Ik kan hier niet weg, maar bij goed oppassen word ik over

vier jaar adjunct-directeur van de plaatselijke gasfabriek, wat blijft er dan van dat hele avontuur over? Maar de gewichtige Europeaan in Nederlands-Indië acht zichzelf te stammen uit het bloed der oude conquistadores. Hij is een avonturier. Hij is los van het bekrompen leven in Holland. Hij ziet met brede blik over de wereld. Dat die hele wijde wereld van hem uit één enkel provinciedorp bestaat valt hem niet op.

Goed, zei ik, goed, Frederik. Laten we aannemen, dat iedere Nederlander hier zo wordt. Ik begrijp ook, dat hij zo wordt uit bittere noodzaak en dat hij de noodzaak voor zichzelf maskeert. Maar deze gewichtigheidsbeoefening mag toch in zekere zin een kunst genoemd worden en waar leert hij deze kunst? Het is natuurlijk mogelijk, dat wij Nederlanders er een bijzondere aanleg voor hebben maar dat lijkt me in dit geval niet genoeg.

Juist, zei Frederik. Waar leert hij dit? Hij leert dit van de Indonesiër, van de Javanen vooral. De in Nederlands-Indië voet aan wal zettende Europeaan ontmoet namelijk de zeer vormelijke Javaan. Dit is heerlijk. Het contact levert hem, behalve een aantal tastbaar nuttige zaken, ook nog het voorbeeld, dat hij nodig heeft voor het aanleren en instandhouden van zijn gewichtigheid. Want zie je, toen Frederik hier aankwam, was hij een doodgemoedereerde burgerjongen. Een beste kerel hoor, maar ja, bijzonder onbedreven in de practijk van het gewichtig doen. Maar geen nood. Hij ziet overal om zich heen gestyleerde buigingen maken en wat nog mooier is, ze worden ook voor hem gemaakt. Hij hoort twee mensen vijf minuten lang 'Na U' tegen elkaar zeggen en hij hoort bovendien, en dat is een groot gemak, dat voor hem, Frederik, met die en die betrekking en dat en dat salaris, een gewichtigheidshokje is gereserveerd. Meneer hoeft maar in te stappen. En deze in hokjes verdeelde gewichtigheidsorganisatie hebben andere Frederiken voor hem sinds jaar en dag opgebouwd naar Indonesisch voorbeeld.

Maar goed, zei ik, goed, maar het zijn tenslotte toch ook nog mensen, deze Europeanen.

Je vindt, dat ik ze te veel geschematiseerd voorstel, zei Frederik. Dat is ook wel zo, maar je moet niet vergeten, dat de Europeaan hier voor de oorlog ook min of meer een schema *was*. Uiteraard aangevuld met een aantal menselijke trekjes, maar zelfs die trekjes waren alleen maar in een beperkt aantal schablone's te krijgen. Die en die Frederik is een nogal gekke vent in de salarisklasse van f. 300.— tot f. 400.—. Dat betekent, dat Frederik een zekere appreciatie geniet als hofnar ten behoeve van de salarissen van f. 900.— en hoger, de hoofdambtenaren en daarmee gelijkgestelden. En deze wezensomschrijving blijft Frederik behouden, zolang hij grappig blijft en zolang hij niet boven de f. 400.— komt. Daarna wordt hij een ander schema. Stel daar nu eens Nederland tegenover. In

Nederland zou men zeggen: Frederik, de volontair ter gemeentesecretarie is een geweldige grapjas en een kostelijk vermaak voor de dorpsnotabelen op kunstkring- en sociëteitsavonden. Maar als de volontair Frederik naar Amsterdam gaat of naar Maastricht, dan is hij als zodanig verdwenen. Hij heeft zijn dorp verlaten. In Nederlands-Indië kan men zijn dorp niet verlaten.

En nu zal ik de waarheid van deze algemene beweringen toetsen aan mijn eigen ervaringen. Ik – mijn eigen Frederik – ben in 1934 van de boot aan wal gestapt.

Ik had je nog weg zullen brengen, zei ik, mild gestemd door het bier en de avondkoelte. Ik had je nog weg zullen brengen, maar er is iets tussen gekomen, ik weet zelf niet meer wat.

Ik heb voet aan wal gezet, zei Frederik. En daarna, gek als het mag klinken, in een autobus naar de plaats van mijn bestemming gereden, honderdzeventig kilometer, verder. In deze autobus waren een stuk of dertig zitplaatsen, waarvan vier eerste klasse. Ofschoon niemand het mij had gezegd, ging ik op de beste van die vier plaatsen zitten, naast de chauffeur. De drie andere plaatsen werden ingenomen door Indonesiërs, die ik sindsdien heb leren kennen als ambtenaren in de salarisklasse van tussen de f. 90.— en de f. 132,50. De rest van de autobus werd opgevuld met Indonesiërs, mannen en vrouwen en manden met vruchten.

Nu is het heerlijk om te rijden in een autobus, die niet om de honderd meter een halte heeft. Deze stopte gemiddeld om de dertig kilometer. Dat is ook al iets om je eigen fantasieën over wijdheid en belangrijkheid aan op te hangen.

In deze autobus bevond ik mij voor de eerste maal van mijn leven alleen te midden van Indonesiërs. Heb je wel eens gehad, dat je je de volgende ochtend een droom heel goed herinnerde? Wel, zo'n herinnerde droom beleefde ik in die autobus, terwijl ik daar voor al die Indonesiërs zat. Aan het hoofd van al die Indonesiërs, mag ik wel zeggen. En al deze mensen gaven mij het gevoel, dat ik droomde, of liever, want ik was wakker genoeg, dat ik me een droom herinnerde. Of misschien was het nog anders. In ieder geval liepen en zaten en deden al die Indonesiërs, alsof ik lucht was. Neen, niet eens lucht, want ze ademden me niet in. Ik hen wel overigens. Ze deden alsof ik niet bestond en ik had nog wel het mooiste pak van mijn leven aan, hagelwit met gouden epauletten. En eigenlijk deed ik ook alsof zij niet bestonden. Alleen de chauffeur maakte een uitzondering. Ik moest hem vertellen, waar ik wilde zijn en hij zei: Baik.

Deze chauffeur was overigens een van de meest ter zake zijnde mensen, die ik ooit in dit land heb ontmoet en tijdens de autobusrit was hij mijn meester en eigenlijk mijn ideaal. Hij was mijn meester en hij was een grootmeester in de chauffeurskunst. Hij stond zeker op dezelfde hoogte

als een Parijse omnibusbestuurder. Als ze ooit iemand nodig hebben om een reusachtige autobus met een vijftig kilometer vaart door Monnikendam te laten rijden, dan is hij de man. Hij liet ons razen en juichen over de weg en wanneer ze hem niet haastig genoeg voor de wielen vandaan sprongen, dan stak hij onder het voorbijrijden achteloos zijn hoofd buiten het portier en zei, meer dan hij riep: Klossak. Eerst later heb ik begrepen, dat dit een hollandisme was. Maar uiteindelijk was ook hij, evenals de Indonesiërs, die achter me zaten meer een bezienswaardigheid, dan een mens. De Indonesische mensen werd ik me eerst de volgende ochtend bewust.

Ik was toen al afgezet en te logeren gevraagd bij mijn chef, de assistent-resident. Het bleek nu, dat er juist de volgende ochtend een zogenaamde bestuursconferentie zou worden gehouden ten huize van de regent. Op zo'n conferentie pleegden alle Indonesische – inheemse zeiden we toen nog – bestuursambtenaren te verschijnen, wedana's, assistent-wedana's, mantri-politie's en wat al niet. En deze Indonesiërs spraken tegen mij. De heren volgden elkander in een lange rij op om aan mij te worden voorgesteld en ze lachten allemaal zo vriendelijk als men het zich maar zou kunnen wensen. Voor de regent en zijn plaatsvervanger, de patih, maakte ik mijn mooiste buiging. Mijn God, zei Frederik, hoe stevig had ik toen al mijn voeten aan de wal gezet.

De volgende dagen werd ik, zoals dat te doen gebruikelijk was, rondgeleid bij de salarisklasse boven de f. 600.—. Naar wat daaronder lag moest ik op eigen kracht heen. Ik moet hier nog bij zeggen, dat in beide gevallen geen onderscheid werd gemaakt tussen Indonesiërs en Europeanen en dat overigens specimina van beide groepen, tot dezelfde salarisklasse en ambtelijke positie behorend, heel vriendschappelijk met elkander omgingen.

Ik moet nu eerst nog iets vertellen van mijn eerste officiële bezoek aan de regent, om dan vervolgens over te gaan op een chapiter, waar je wel meer belang in zult stellen, namelijk het Indonesische nationalisme en de Europeanenhaat.

Een officieel bezoek is een bezoek van een bepaalde tijdsduur en in een bepaalde kleding en het wordt tenminste drie dagen van te voren aangevraagd. Het is helemaal niet noodzakelijk, dat dit officiële bezoek het eerste bezoek is.

Ik ging dus, goed voorbereid, naar de regent. De regent woonde in een van de fraaiste verblijven die ik ooit in Indonesië en ver daarbuiten heb gezien. Het was een klein Rococopaleisje met een zogeheten pendopo ervoor. Een pendopo kun je je het best voorstellen als een zaal zonder muren. Een vierkantig, in een enkele punt toelopend dak op houten palen. In zo'n gebouw hoef je nooit bang te zijn voor luistervinken. Je ziet

ze van te ver aankomen. In een oudere, nog betere tijd – althans voor het regentenambt – was het ook een probaat middel tegen sluipmoordenaars. Daarover straks nader. Mijn bezoekavond was een zwoele, donkere avond in November. De regentijd hing op onze neus. En zo zat ik, alweer op mijn paasbest, in deze fraaie woning, waarvan de muren overvloedig bedekt waren met goudbladbestoven snijwerk. De regent droeg een kris met een gouden handvat. Zijn vrouw, de Raden Ajoe droeg een grote gouden broche, er werd een gouden sigarettenkistje voor me neergezet en het was allemaal nog erg mooi ook. Het goud van mijn epauletten was weliswaar gering van omvang, maar het misstond hier geheel niet en ik vond, dat ik zelf zonderling goed in deze omgeving paste. Achter in de gaanderij speelde de radio en een mannestem zong, niet luidruchtig, maar toch zeer nadrukkelijk en verstaanbaar het lied: O Jauzef, Jauzef, pas toch op je foete. Ik keek onwillekeurig naar mijn voeten. Ze waren in zwart zijden sokken en zwarte glimmende schoenen gestoken, juist zoals het hoorde. Maar dit alles, deze zwoele, donkere avond, dit paleis, dit goud, deze kris en dit lied, dit alles was zo onwerkelijk, dat ik begreep een sprookjesprins te zijn geworden. Een sprookjesprins in de salarisklasse van f. 250.— tot f. 400.—.

De notabelen van het plaatsje, dat mijn standplaats was, hoorden zowel tot de Indonesiërs als tot de Europeanen en die gingen over het algemeen heel vriendelijk en zelfs lolligdoenerig met elkaar om. Het gebeurde bijvoorbeeld, dat de plaatselijke militair-commandant, de majoor Jongman en de voorzitter van het kantongerecht, Oesman Zain, elkaar schreeuwend op de schouder sloegen. De regent was als een kind zo vrolijk, wanneer er in de sociëteit werd geknobeld. Kortom, de hele dorpssamenleving was één grote gezellige familie, waarin overigens de normale familieruzies niet ontbraken.

Maar nu de dessous. Het dessous van de Europeanenhaterij vooral.

Eerst een eenvoudig, ongecompliceerd geval: Ik zat bij de regent in de pendopo zaken te doen met veel papieren voor ons. Toen kwam langs de statige oprijlaan een eenzaam wit figuurtje op de fiets aanrijden. De regent keek. Ik keek, en de regent zei: Hoei, daar is die verrrdomde Ambiro. En ik dacht onwillekeurig aan de pendopo en dat die zo gebouwd was als afweermiddel tegen sluipmoordenaars. Want Ambiro was een Indonesiër, die het bloed van de regent wel kon drinken. En de regent zou met plezier arsenicum in het kopje koffie van Ambiro hebben gedaan.

Goed, Ambiro kwam binnen, in zoverre je in zo'n pendopo kunt binnenkomen en de regent drukte hem aan zijn hart, alsof het zijn liefste vriend was. Een tamelijk gewoon, maar toch niet onverdienstelijk staaltje van comediespel. Nu moet je nog weten, dat Ambiro nationalist was en lid van de Parindra, de vooroorlogse nationale, Indonesische partij. Mijn eerste

zetting op het spoor gekomen. De echte werkelijkheid is me duidelijk geworden op de meest wonderlijke wijze, die je je kunt denken: uit het briefje van een schooljongen.

Er was in ons plaatsje, zoals in bijna alle andere trouwens, een Europese Lagere School en een Hollands Inlandse School, een E.L.S. en een H.I.S. Tussen beide lag niet het rassencriterium. Op de Europese school gingen alle Europese en alle verderopwillende Indonesische kindertjes. De H.I.S. werd alleen door Indonesiërs bezocht, die met een eenvoudig diploma genoegen namen.

Op zekere dag kwam het Hoofd van de H.I.S., Moeljono, een notoir Parindrist, mijn kantoor binnen en deed me het volgende verhaal:

Een van zijn leerlingen, een jongen, had een briefje aan een meisje geschreven.

Goed, zei ik tegen Moeljono. En toen?

De jongen was een brutale jongen, een lage jongen. Uit de manier, waarop hij het woord laag zei, begreep ik, dat hij van lage komaf bedoelde. Niet zo mooi, zei ik weer, of zoiets.

Het meisje was een nakomeling uit het oude vorstengeslacht, zei Moeljono. Het vorstengeslacht moet je weten, dat door ons wegens verregaande incompetentie aan de dijk was gezet.

Zo zo, zei ik belangstellend, want ik interesseerde me in die dagen nogal voor Indonesische genealogie.

Ja, zei Moeljono en toen begreep ik, dat het verhaal was afgelopen.

Wat was dat voor een briefje, vroeg ik, maar Moeljono gaf daar geen antwoord op. Hij zei: Hij doet dat wel meer.

Ik vroeg: Briefjes schrijven?

Moeljono zei: Ja. Maar dit keer is het aan de kleindochter van de oude Pangéran [vorst]!

Ik moet je zeggen, dat ik er nog altijd niet veel van begreep. Ik vroeg dus opnieuw: Maar wat is dat dan voor een briefje?

Toen gaf Moeljono mij met een gebaar van: Wat kan het mij ook verdommen en nou moet je het maar lezen ook, het navolgende geschrift: 'Kartoe Pos' stond er boven en verder in het Nederlands: 'Lieve Mar, ze zeggen, dat je iedere avond met Doel slaapt, maar dat geloof ik niet. Zullen wij samen slapen? Ik zal vanavond bij je komen. Als je het doet, dan zal ik je plaatjes laten zien van neukende Europeanen. Lèboer [lekker], zèg!'

Ik kan je verzekeren, dat de lezing van dit briefje me een slag gaf. Er ging plotseling een volkomen andere wereld voor me open. Wij, de totaliteit van de onontkoombaar gewichtige Europeanen, wij waren in de ogen van een Indonesisch schooljongetje zoiets als een troep hoeren, die obscene plaatjes van zich laten maken. Wij waren neukende Europeanen.

Dat het kind dit afschuwelijke woord gebruikte, maakte de zaak het allermeest duidelijk voor me. Het maakte me duidelijk, dat er waarlijk een Indonesische beweging bestond, uit haat geboren.
Frederik zette zijn glas neer en stak een nieuwe sigaret op.
Wat heb je toen wel gedaan? vroeg ik nieuwsgierig.
Ik heb zelfs niet met mijn ogen geknipperd, zei Frederik. Ik heb hoofdschuddend geglimlacht, toen ik het briefje aan Moeljono teruggaf en een opmerking gemaakt in de geest van: 'Boys will be boys'. Ik heb vervolgens het knaapje voor me laten brengen en hem een uitscheiter gegeven, alsof ik meester Pennewip was en hij het jongetje helemaal uit Kattenburg, dat onzedelijkheden op grafzerken schreef. Daarmee was de zaak zelf de wereld uit. Maar mijn ontdekking was de wereld niet uit. Bij lange na niet.
Uiterlijk veranderde niets. Ik was eigenlijk alleen mijn sprookjesprinsengevoel kwijt. Ik begon oplettender te worden, wanneer ik mij in gezelschap van één en vooral van meer Indonesiërs bevond. Maar ik merkte niets, dat op enig haatgevoel wees. En toch was het er, ik wist het zeker. Op een dag hoorde ik Oesman Zain zeggen, dat een zekere Europese collega van hem een verdomde stommeling was. Maar even later zei hij hetzelfde van een Indonesische collega. Oesman Zain had het namelijk nogal goed met zichzelf getroffen, niet helemaal ten onrechte overigens, het was een knappe vent.
Een andere keer was er bijna een ongeluk gebeurd met een van de wedana's. Ik kreeg er bericht van en ik ging er heen om de man geluk te wensen met de goede afloop. De regent was er ook en een aantal andere Indonesische bestuursambtenaren. Op een gegeven ogenblik zei de regent: 'Kom, wij gaan naar mijn huis, omong, omong'. Het was me op de een of andere manier duidelijk, dat die uitnodiging tot een langdurige kletspartij niet voor mij bestemd was. De heren wilden onder elkaar zijn. Was dat nu een uiting van Europeanenhaat? Maar wij Europeanen vonden het ook wel eens prettig om eens onder elkaar te zijn. Waren wij daarom dan Indonesiërshaters? Misschien wel, maar dan lieten wij dat gevoel toch ook niet merken.
Ik moet je zeggen, dat ik er niet meer uit kon komen. Veel tijd heb ik er ook niet voor gehad, want kort nadat ik in deze twijfelperiode was geraakt, kwamen de Japanners en werden we allemaal geïnterneerd.
Het is eigenlijk jammer, Frederik, zei ik, dat je je ontdekking niet eerder hebt gedaan. De omstandigheden zijn nu te veel veranderd. Indonesiërs, die tegenwoordig Europeanenhaters zijn, kunnen daar rond voor uitkomen.
Ja, zei Frederik. Denk je, dat ze het nog de moeite waard zullen vinden, om er rond voor uit te komen?

T. Eekman

GOGOL 1809–1852

Een biograaf van Nikolaj Wasiljewitsj Gogol, wiens honderdjarige sterfdag deze maand wordt herdacht, merkte eens op dat men 'over Gogol twee biografieën zou kunnen schrijven; men hoeft het materiaal over hem slechts in tweeën te verdelen: in een lichte en een duistere kant'. Een dergelijke verdeling kan inderdaad vrij gemakkelijk gemaakt worden. 'Ik verenig twee naturen in mij,' zei Gogol van zichzelf.

Gedurende een groot gedeelte van de eeuw die sinds zijn dood is verlopen zag men van Gogol hoofdzakelijk de lichte zijde, kende men hem als humorist en satiricus – duisternis ontwaarde men slechts in zijn laatste levensjaren, toen hij in godsdienstige dweperij en hoogmoedige zedenprekerij verviel. Latere onderzoekers hebben meer verbreiding aan het inzicht gegeven dat licht en donker in Gogol altijd tezamen woonden. De stichtende toon, die zijn tijdgenoten zo ontstelde en hinderde in het laatste werk dat hij publiceerde, de 'Uitgelezen fragmenten uit de briefwisseling met mijn vrienden', treffen wij al aan in de brieven aan zijn moeder en zusters, geschreven toen hij pas uit de Oekraine, zijn geboortestreek, in St. Petersburg was aangekomen. De zwaarmoedigheid, het 'grübeln', de siddering voor het mysterie, de angst voor de dood en voor het duivels-boze, trekken van Gogol die zich in zijn latere levensjaren zo duidelijk openbaarden, blijken ook in zijn jeugd reeds aanwezig te zijn geweest. Alleen nam alles later krampachtiger en opdringeriger vormen aan. Zijn humor anderzijds ging in die sombere slotperiode van zijn leven niet verloren, hij kon tot in zijn laatste maanden toe opgewekt en vrolijk zijn, en het tweede deel van zijn 'Dode zielen', dat hij kort voor zijn dood verbrandde, moet [volgens hen die hem eruit hoorden voorlezen] van een zachte humor doorstraald zijn geweest.

Intussen zal geen toenmalige lezer van 'Avonden op een hoeve bij Dikanka' – de bundel luchtige vertellingen waarmee Gogol zijn eerste grote roem oogstte – vermoed hebben dat de schrijver, die zich op Oekraiense folklore baseerde en herhaaldelijk de duivel als personage ten tonele voerde, in deze duivel werkelijk geloofde in het diepst van zijn hart, hem gedurende de ontwikkeling van zijn denken als een reële macht in de wereld ging zien, hem als zodanig vreesde en trachtte te bestrijden en dus tot een zeker, primitief aandoend dualisme kwam. De strijd voor het goede en schone, tegen het boze in deze wereld voerde Gogol hardnekkig en met overtuiging; het besef dat die strijd resultaatloos, de middelen verkeerd gekozen of ondoeltreffend waren vormde de tragiek van zijn leven.

De overheersende, kenmerkende eigenschap van Gogol is wel eens de

hyperbool genoemd – de neiging om alles in het kwadraat te zien, te voelen, te doen. In het bizonder kunnen we die hyperbool toepassen op zijn roepingsgevoel. Dat de jonge Gogol uit de provincie in St. Petersburg kwam met optimistische gedachten over een grote rol die hij in dienst van het vaderland zou vervullen, is op zichzelf niet abnormaal – dergelijke idealistische jongelingen zullen er meer zijn geweest en zullen er altijd zijn. Het is trouwens goed om, sprekend over Gogol, steeds te bedenken dat hij een zoon was van het tijdperk der romantiek en dat de eigenaardigheden die wij bij hem opmerken mede voortkwamen of mogelijk waren door de toen in heel Europa heersende romantische geest. Er is dan ook wel gezegd dat Gogol zijn gehele leven romanticus was. Maar dat begrip 'romanticus' dekt de figuur van Gogol toch niet geheel, evenmin als de term 'realist' dat doet, naar wij nog zullen zien. De 'Weltschmerz' van de romanticus is niet typerend voor Gogol, zomin als het streven van de realist naar getrouwelijke weergave van de werkelijkheid om hem heen in al haar facetten. Gogol was bovenal onderwijzer en moralist. Het feit dat hij in St. Petersburg een tijdlang daadwerkelijk bij het onderwijs betrokken was [hij was leraar aan een meisjesschool en bezette daarna ruim een jaar een leerstoel in de geschiedenis aan de St. Petersburgse universiteit] is misschien aan toevallige omstandigheden te danken; maar hij had de behoefte in zich, zijn medemensen [en vooral zijn landgenoten] te stichten, van hun fouten te overtuigen, een machtig woord te zeggen en tot louteringe te brengen. In zijn eerste werk is dat nog niet merkbaar. Het gegeven voor het toneelstuk 'De revisor' – dat hij, naar zijn eigen zeggen tenminste, evenals dat voor 'Dode zielen', van Poesjkin gekregen zou hebben – inspireerde hem tot een klucht. Toen velen zijn stuk echter verkeerd begrepen ergerde dit hem zeer: het bleek nu dat hij er wel degelijk grootse verwachtingen van had gehad – hij had gemeend dat 'De revisor' een onmiddellijke wijziging van inzicht bij het Russische publiek, een merkbare verandering ten goede in de Russische geestesgesteldheid zou bewerkstelligen. Teleurgesteld reisde hij naar het buitenland.

De roman 'Dode zielen', waaraan hij zich nu ging wijden, miste in zijn oorspronkelijke opzet eveneens de hogere bijbedoelingen die Gogol er later in ging leggen. Naarmate de arbeid aan zijn grote werk vorderde, vatte de gedachte bij hem post dat het eerste deel – waarin de handige en gepolijste zakenman Tsjitsjikow met bedriegelijke en gewinzuchtige oogmerken gestorven lijfeigenen opkoopt van weinig aantrekkelijk uitgebeelde Russische grondbezitters – slechts een inleiding zou zijn, het boze had daarin nog de overhand, doch een tweede en derde deel zouden volgen waarin de helden uit het eerste tot inkeer en morele verheffing gebracht zouden worden. Dit plan heeft Gogol ontzaglijke inspanningen gekost zonder dat hij het tot zijn bevrediging verwezenlijkte.

Midden in de periode waarin hij aan het tweede deel van 'Dode zielen' werkte drong de mening zich aan hem op dat hij op directer en doeltreffender wijze aan zijn profetische roeping uiting kon en moest geven. Hij publiceerde de reeds genoemde 'Briefwisseling'. Uit deze brieven, speciaal voor die gelegenheid geschreven, en uit zijn andere correspondentie met familie en kennissen van dezelfde periode, spreekt een mateloze zelfverzekerdheid, een geloof in zichzelf als uitverkorene en heilbrenger.
Hoe is zulk een zelfoverschatting, zulk een vergissing in zichzelf en in zijn publiek te verklaren? Zijn ziekelijke geestestoestand of verderfelijke invloeden van buiten af kunnen geen voldoende opheldering verschaffen. Minstens even belangrijk moet zijn geweest zijn onbekendheid met de Russische maatschappij, tot welke hij zich richtte. Hij had Rusland reeds meer dan tien jaar verlaten; maar ook toen hij er nog verbleef was zijn belangstelling voor zijn land, zijn kennis van de sociale en politieke omstandigheden, van de geestelijke stromingen die er heersten, betrekkelijk gering. In nog sterkere mate geldt dit voor de kunst en cultuur in het toenmalige Europa, voor de grote vraagstukken die de wereld van zijn tijd bezighielden, waarvan hij zich tijdens zijn verblijf in het buitenland vrijwel niet op de hoogte stelde. Gogol was iemand die grotendeels aan zichzelf genoeg had. Grotendeels, niet geheel natuurlijk [de religieuze gedachten, uitgesproken in zijn 'Briefwisseling' o.a., komen ook al voor bij de door hem ijverig gelezen en gepropageerde Thomas a Kempis, bij verschillende kerkvaders en godsdienstige moralisten]. In zijn literaire meesterwerken had een geniale intuïtie hem geleid en zijn tekort aan eruditie en maatschappelijk inzicht opgeheven; nu hij zich opwierp als denker en prediker waren intuïtie en schrijverstalent onvoldoende wapenen.
Gogol is als mysticus – als een der zeer weinige Russische mystici – buiten zijn land maar weinig bekend geworden. Daarvoor was hij waarschijnlijk te on-origineel, te zeer nationaal ook [eigenlijk is de mysticus minder dan andere denkers aan landsgrenzen gebonden]. Hij wendde zich speciaal tot de Russische ontwikkelden. Een typisch Russische, Orthodox-Christelijke trek zou men kunnen zien in de grote waarde die hij hechtte aan de liturgie, aan nauwkeurige naleving van kerkelijke plichten en regels, het zeggen van bepaalde gebeden en het lezen van bepaalde passages op bepaalde tijdstippen enz. Ook was bij Gogol sterk de legendarische Russische biechtbehoefte aanwezig, een zeker exhibitionisme dus. 'Hij die beter tracht te worden dan hij is', schrijft hij aan een vriend, 'schaamt zich niet, zijn misstappen te bekennen voor de gehele wereld. Zonder die bekentenis kan er geen betering zijn.' En inderdaad uitte hij zich herhaaldelijk over zijn gebreken en slechte eigenschappen. Zelfs verklaarde hij later dat allerlei negatieve personages in zijn werk personificaties van de donkere zijden van zijn eigen karakter waren,

die hij door deze uitbeelding trachtte te overwinnen en uit te bannen. Als mysticus is Gogol nauwelijks meer van belang. In het algemeen zijn de pogingen, hem als belangrijk denker te presenteren en te rehabiliteren, weinig geslaagd. Alleen op literair gebied is zijn roem onverflauwd gebleven. Maar ook van de literator Gogol worden geen twee, zoals aangehaalde biograaf schreef, maar tal van beelden gewrocht, wat te begrijpelijker is omdat Gogol zoveel kanten had, een der veelzijdigste figuren uit de Russische letterkunde is.

De vooraanstaande critici uit zijn eigen tijd zagen in hem in de eerste plaats de grote realist, hetgeen verklaarbaar is omdat Gogol als een der eersten in de wereldliteratuur, en zeker in de Russische literatuur, zo openlijk schreef over de werkelijkheid, d.w.z. ook en vooral over de lelijke werkelijkheid, over lelijke, nare, moreel en maatschappelijk laagstaande mensen. Gogol de realist was lange tijd de enige Gogol die men kende, het is ook de enige die door de huidige Russische literatuurhistorici gezien en aanvaard wordt. En toch is dat realisme maar zeer betrekkelijk. De meeste van zijn vroegere, zich in de Oekraine afspelende vertellingen bv. zijn geheel op fantasie gebouwd. En ook in zijn latere werk speelt het fantastische, on-reële element een grote rol. Men denke aan 'De neus', een van zijn Petersburgse verhalen. Een ambtenaar bemerkt tot zijn schrik dat hij zijn neus kwijt is, en tot zijn nog grotere schrik dat die neus in de stad rondloopt en rondrijdt als een deftig heer, een staatsraad. Hij poogt vergeefs zijn vermissing bij de politie aan te geven en een advertentie te plaatsen. Maar gelukkig, op een goede ochtend bevindt de neus zich weer op zijn plaats. Een verhaal dat om een psychoanalytische verklaring vraagt, dat stellig ook satirische elementen bevat, maar dat toch in de eerste plaats een *kolderverhaal* is. En [misschien op een enkel verhaal van Leskow na] het énige kolderverhaal in de gehele klassieke Russische literatuur voor en na Gogol. En dat is de Gogol, die grondlegger is van de realistische, 'naturalistische' Russische literaire school. 'Wij zijn allen uit Gogols 'Mantel' voortgekomen,' zo heet Dostojewski gezegd te hebben. Maar geen der grote realisten na Gogol zou er aan denken, een ambtenaar uit te beelden wiens geest na zijn dood door de straten van St. Petersburg doolt en de mensen schrik aanjaagt, zoals Gogol doet in zijn 'Mantel'. Ook Gogols stijl – zijn 'barokke' schrijfwijze, zijn overdadige beelden en gedurfde metaforen, de vele wendingen tot de lezer, de rhetorische ontboezemingen en 'lyrische passages' [in 'Dode zielen'] – onderscheidt zich in sterke mate van de strakke stijl die een Toergenew, Gontsjarow, Tolstoj eigen was.

Gogol was veel meer dan alleen maar realist. Hij neemt eigenlijk een geheel aparte plaats in. Zelfs zou men kunnen zeggen dat hij in het negentiende-eeuwse Rusland enigszins uit de toon viel; misschien staat hij in

verschillende opzichten dichter dan bij de Russische letterkunde bij de *Poolse*.

Uiterlijke aanrakingspunten zijn er in elk geval. De Oekraine, waar Gogol vandaan kwam, was lange tijd Pools gebied geweest en had onder sterke Poolse culturele invloed gestaan. De voorvaderen van Gogol hadden een tijdlang tot de Roomse Poolse kerk behoord. Eén van hen had als eerbewijs de Poolse tweede naam 'Janowski' mogen aannemen, welke naam Gogol officieel ook nog droeg. Gogol beheerste het Pools en kende de voornaamste voortbrengselen der Poolse letterkunde. In het Westen kwam hij met talrijke Polen in aanraking, o.a. met leden van de Poolse secte der 'Resurrectisten' en met beroemde Poolse schrijvers als Zaleski en Mickiewicz. Maar ook veel trekken van zijn aard en zijn werk passen beter in de Poolse dan in de Russische sfeer van die tijd. De bloeiperiode van Gogols talent viel samen met die der Poolse letterkunde; in dezelfde tijd dat Gogol naar het Westen trok, weken ook vele vooraanstaande Poolse cultuurdragers daarheen uit om in Parijs of Rome hun werk voort te zetten. In tegenstelling tot het realisme der Russen is de Poolse literatuur, is de gehele Poolse geest der vorige eeuw emotioneel, romantisch, mystiek getint, er wordt voortdurend gesproken van een religieuze taak, en kenmerkend is het sterke *messianisme* van Gogols Poolse tijdgenoten – een messianisme dat in andere vorm ook aan Gogol eigen was. Een figuur als Mickiewicz, die zich net als Gogol in zijn vroege werk op volksgebruiken uit zijn geboortestreek baseerde, die net als Gogol in den vreemde een epos over zijn vaderland schreef, maar tevens een 'Boek der Poolse natie en der Poolse emigratie', dat enigszins met Gogols 'Briefwisseling' te vergelijken is, die eveneens optrad als ziener, moralist en mysticus, heeft allerlei affiniteit met Gogol, die hem dan ook hogelijk waardeerde.

Dit alles wil natuurlijk geenszins zeggen dat wij iets aan Gogols behoren tot de Russische literatuur willen afdoen. Zijn invloed op de na hem komende schrijvers is enorm groot geweest, en tot in onze eeuw toe is die invloed merkbaar. En het betreft niet alleen de realistische richting – Gogol is in zekere zin ook voorloper van Dostojewski in diens 'daemonische' uitingen, en van de 'decadente' stromingen uit de beginjaren der twintigste eeuw.

En daar boven uit behoort Gogol ongetwijfeld tot de wereldliteratuur. Want door al het gewroet der literatuurhistorici in de gecompliceerde, zonderlinge persoonlijkheid van deze schrijver, door alle pogingen de gegevens zo te rangschikken en te interpreteren dat er een duidelijk bepaald en gaaf beeld van hem ontstaat, door het opplakken van allerlei etiketten ['romanticus', 'realist', 'mysticus' enz.] bestaat het gevaar dat de kunstenaar Gogol verdoezeld wordt en dat men vergeet dat hij slechts dank zij zijn literaire meesterwerken ['De revisor', 'Dode zielen' en enkele van zijn

vertellingen], hoe die dan ook geïnterpreteerd worden, voor een groot lezerspubliek nog leeft en van belang is.
De klassiek-epische stijl van zijn 'Taras Boelba' en het boertige van zijn toneelstukken, de rijkdom van taal waarover hij beschikte, de treffende typeringen van zijn helden, het originele en aantrekkelijke van zijn onderwerpen, dit alles maakt dat hij tot de onsterfelijken behoort.
Ook in ons land is de belangstelling voor Gogol vrij levendig. Zijn twee komedies 'Het huwelijk' en 'De revisor' zijn de laatste tijd opgevoerd, en ter gelegenheid van zijn honderdjarige sterfdag is een heruitgave van 'Dode zielen' en een vertaling van de 'St. Petersburgse vertellingen' verschenen.

Asrul Sani

MANTERA – BEZWERINGSZANG

Vorst uit zwarte rots
achter donker woud!
Naga van nachttij,
kom te voorschijn!

Ik beheers zeeën bij nacht en springvloed,
Ik beveel aller arenden vluchten,
Ik die alle steden toedek,
Ik die alle vuren aansteek,
Ik die oerwoud uit de grond stamp,
Ik die wildernis ter dood breng!

Doch ik waak dat kinderen niet ongeboren
slapen blijven in der weduwvrouwen schoot.

Wie mij kent zal weten wat geluk is,
en hij zal de duizel niet meer vrezen
en hij zal het duister niet meer duchten:
over duizel, over duister beschik
ik.

Vorst uit zwarte rots
achter donker woud!
Naga van nachttij,
kom te voorschijn!

Waken doe ik dat meisjes gesierd gaan
en zwieren ten dans en feesten vieren.
Tamboerijnen, klink samen met mijn zingen,
wakker de gloed aan uit der vuren as:
Diep zal mijn macht tot minnen in hen dringen.
Wie liefheeft door mijn macht
zal liefhebben in dagen zonder einde.

Vorst uit zwarte rots
achter donker woud!
Naga van nachttij
Kom te voorschijn!
Te voorschijn!
Vertoon U!

Gedicht van de tot de 'Generatie '45' behorende modern-Indonesische dichter Asrul Sani (geb. 1926). Ontleend aan de vertalingen van Hetty van Kempen en Dolf Verspoor in het tijdschrift 'Indonesië' 4e Jrg. nr. 1.

L. A. J. Torfs

ONGEORDENDE AANTEKENINGEN

De begeerte komt vaak na de gelegenheid.

Het geluk hangt als een druiventros, alleen wat te hoog.

Vrijheid bestaat uit datgene te doen en te laten wat anderen van ons verlangen.

Persoonlijkheid: een zeker aantal vooroordelen veroordelen en anderen verdedigen.

Ik schrijf voor mezelf, bij gebrek aan lezers.

Het loont de moeite niet iets te bereiken, als men ziet waartoe het bereiken onzer voorouders geleid heeft.

Het uniform: Nessushemd van de moderne mens.

Aan de heldenverering en parades te zien, waren we de oorlog niet zo moe als we wel dachten.

Duitsland is verslagen opdat het fascisme zou leven. De overwinnaars zijn de epigonen der overwonnenen geworden.

Zij spraken met elkaar en luisterden naar zichzelf.

Slaap: tunnel waar de geest blindelings doorrijdt.

Mijn moeder leest de boeken waarover men spreekt, ik die waarover men zwijgt.

Mijn jeugd was een scene zonder decor.

De storm is als een moegeholde hond ergens onder een boom gaan slapen.

Wie een vrouw om haar benen bemint, komt bedrogen uit, zij dragen haar van u vandaan.

Zelfverwijt: maagstoornissen van de ziel.

Armoede was de enige traditie in mijn familie.

Lichte zeden verraden een gul hart.

De wind wringt zich door de straat en stoot zich aan deuren en ramen.

De ernst in haar ogen verraadde haar domheid.

Zijn lippen klemden opeen, alsof hij zich aan zijn zwijgen vastklampte.

Het woord spijt maakt de gemiste kansen nog pijnlijker.

Zolang Uw woorden niet sneller gaan dan Uw gedachten, zal niemand naar U luisteren.

Veel mannen eenmaal in het leven gearriveerd zijn als de kreeften, die zichzelf eten in gevangenschap.

Ik vlucht voor mijn verleden als een hond voor een conservenblik aan zijn staart.

Ik heb geen enkele kans gemist, ik heb ze nooit gehad.

Men is zo klein als men zichzelf is.

Altijd dat wroeten, we graven heel ons leven aan ons graf.

Vaak ben ik te vroeg gekomen, het geluk was nog niet daar, maar ik had de tijd niet er op te wachten.

Mijn zinnen blaffen in de nacht als een hond naar de maan.

De scherpte van haar stem sneed ieder antwoord af.

Ik glimlach tegen de tijd die vervliegt als tegen een vrouw, die ik nooit heb begeerd.

De landschappen winnen aan schoonheid als we ze voorbij zijn.

De nachten zijn de muren rond de kamer van de dag.

De wolken hingen als gewassen wol in de zon te drogen.

Voor welke afgrond lig ik gemeerd?

Een warrelwind van gedachten in mijn hoofd die nergens wil gaan liggen.

Het woord lijf, wekt de lust der zinnen, lichaam de weerzin der geest.

A. Mout

DE HEDENDAAGSE MENS EN DE POËZIE[1]

Ik verzoek U te willen luisteren naar een beschouwing over 'de hedendaagse mens en de poëzie', waarin ik in het kort de vraag zal behandelen hoe de diepgaande verandering, die zich in de moderne mens voltrokken heeft, ook zijn verhouding tot de poëzie heeft gewijzigd en hoe in aansluiting daaraan de functie van de poëzie gewijzigd is of – minder definitief gezegd – bezig is zich te veranderen.

Maar ook hier past reeds weer een correctie; het is niet de verhouding van mens tot poëzie noch hare functie, die aan het veranderen is, maar het is ons begrip van deze dingen, dat zich van vaag, ongeweten gevoel tot vollediger bewustwording verwijdt en verheldert.

Nood leert niet alleen bidden, nood leert ook zien en nood dwingt ook tot begrijpen.

De poëzie is voor ons geworden tot een der laatste wapenen, waarmede wij de vernietiging, die onze uiterlijke en innerlijke wereld bedreigt hopen af te weren.

Op ons zelf teruggeworpen, van onze zekerheden beroofd, vinden wij aan het eind van de tragische weg, die de Europese mens gegaan is, de dichtkunst, aan het eind en als een eind; maar ook als een begin, een uitgangspunt.

Waarin bestaan dan deze zich voltrekkende veranderingen?

Mogen wij Jacques Rivière geloven, dan zouden Molière en Racine op de vraag 'waartoe dient Uw werk?' geantwoord hebben: 'Pour distraire les honnêtes gens'.

Lang heeft deze opvatting doorgewerkt.

Verbaast het U niet te vernemen, dat nog in 1890 een van de leiders der tachtiger beweging, Frank van der Goes in de Nieuwe Gids schrijft, dat alle kunst vermaak is? 'Al is,' voegt hij erbij, 'alle vermaak geen kunst', hetgeen ik, wat het vermaak onzer dagen betreft, gaarne beaam.

Molière en Racine voelden zich de dienaars der grote heren en schreven tot hun ontspanning.

Wij denken aan die andere genieën, aan Haydn en Mozart. De eerste at in de keuken van zijn meester en de laatste betitelde enkele van zijn stukken met de nederige benaming 'divertimento'. Welk een bescheiden geluid!

Stel daar eens tegenover de verzekering, die kort geleden hier in het goede Leiden geklonken heeft uit de mond van een mijner medebestuurs-

[1] Uit de openingsrede van de voorzitter van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, gehouden op de jaarvergadering van 20 Juni 1951.

leden, toen Van Eyk werd nagezegd – en ik doe het met evenveel instemming als de spreker, die ik bedoel – 'wat de waarachtige dichter doet, behoort tot het hoogste wat gedaan kan worden'. Ja, voegde hij erbij, 'een blaadje papier volschrijven met wat zwarte letters, het hoogste'.
In die richting dacht ook – wij weten het allen – Van Eyks voorganger Verwey:...

'Dan schreide ik om mijn Zelf, mijn Hart der Harten
'en vroeg de God-in-mij zijn eigen spraak.
'Hij lachte en zei: wie zal de Goden tarten!
'*Uw* eigen spraak, maar eerst Uw eigen taak!
'Toen heeft hij mijn een'ge taak gegeven
'De dienaar zijn en zegger van het Leven.'

De gedachte aan de dienstbaarheid keert hier terug maar op hoger plan, op dat van de apostel, de leraar, de ziener, zonder wiens woord de mensheid verkommeren zou. Zo moet, begrijpen wij nu, het dienaarschap van de zoëven genoemde genieën begrepen worden, veel verder strekkend dan zij het zelf misschien hebben geweten of bedoeld.
Neen, de onpeilbare diepte, het openbaar geheim van Mozarts 'Don Juan' strekt niet tot het vermaak van wie dan ook, nu zij blijkt te zijn een van de machtigste schoonheidssensaties, die er op aarde voor ons te beleven vallen. Ook zeggen wij het Schiller niet meer na, dat het doel van de tragedie-schrijver is de mens vrees in te boezemen en medelijden te doen gevoelen. Hoe verouderd klinkt dat!
Neen, de vrees kennen wij mensen van 1951 waarlijk wel voldoende uit ons eigen bestaan – ook al zijn wij geen existentialist – en om medelijden te krijgen behoeven wij maar om ons heen te zien – of – al naar onze aard – ons eigen arme zelf te beschouwen. *Daar*voor behoeven wij Shakespeare noch te zien noch te lezen.
De hedendaagse mens wil in de poëzie geen levensversiering meer zien, geen genot, hoe aesthetisch ook, en zelfs geen bevestiging onzer gevoelens en inzichten.
Wij zijn niet meer tevreden, als wij na het lezen van een gedicht kunnen zeggen: 'Precies, zo vind ik het ook; accoord!' Het is niet voldoende, dat er – mijn verontschuldiging voor de gemeenplaats – een snaar in ons medetrilt; wij willen na het lezen van een gedicht zeggen: 'Zo heb ik het nooit gezegd gehoord; dat visioen heb ik nooit gehad; van nu af aan zal ik anders gevoelen, anders denken, anders zijn.'
Wij willen, dat het gedicht ons openbaring schenkt, openbaring van ons zelf en van de wereld om ons heen, zoals Hadewych of Angelus Silesius. Ook de tachtigers hebben zich met aldus geaarde poëzie bezig gehouden. Maar hun instelling en doelstelling waren toch anders. Bij hen was in de

eerste plaats de poëtische zelfonthulling van de dichter aan de orde. De nadruk lag op diens subjectiviteit.
Maar alras bleek de steriliteit van dit standpunt. Het louter subjectieve kan op de duur niet voldoen, ook al draagt het als kleed de schone vorm. Is het U nooit opgevallen hoe weinig in de naar klank en vorm toch zo aesthetische eerste verzen van Kloos eigenlijk gezegd wordt? De poëzie kan – al is het *hoe* nog zo fraai – niet aan het *wat* voorbijgaan.
Niets kan zich als louter aesthetische vorm handhaven. Het begrip vordert *iets*, dat in en als die vorm wordt medegedeeld.
Blijkt dan de inhoud algemeen en dagelijks te zijn, zonder dat wij de vorm als noodzakelijk erkennen en deze de macht heeft de inhoud als 't ware naar hoger plan te dringen, zodat het vers, dank zij de innige binding met de vorm, boven zijn verstandelijk begrepen inhoud uitrijst naar nieuwe vergezichten, dan blijven wij onbevredigd.
Het waren vooral Verwey en Gorter, die dit beseften; vandaar dat hun poëzie wijsgerige en, vooral wat Gorter betreft, sociale elementen verkreeg, die de dichters als de hoofdzaak gingen beschouwen.
Een later dichter, Nijhoff, spreekt deze in de rede liggende ontwikkelingsgang ten aanzien van zich zelf in deze regels uit:

'die 's nachts romancen floot onder de linden
'en 's middags scherzo's op de markt der dorpen,
'hij heeft zijn fluit in een fontein geworpen
'en wilde een moeilijker wijsheid vinden'.

Het nog slechts subjectieve schone moet zich tot wijsheid ontwikkelen, waarbij het zijn schoonheid niet verliest maar integendeel verheft tot hoger plan, die van het object.
Immers het schone is niet een louter subjectieve aangelegenheid in het gemoed des dichters, maar het heeft, zoals de Franse cultuurfilosoof Victor Basche het uitdrukt, een plaats in het gebouw van het zijn, waar het de verzoening bewerkt tussen natuur en geest, tussen noodzakelijkheid en vrijheid. Het schone behoort dan ontologisch tot het zijn, het is daarvan een categorie.
De moderne dichter gaat dan ook vaak van de werkelijkheid uit, zoals Vestdijk.

Zelfkant
Ik houd het meest van de halflandlijkheid
van vage weidewinden, die met lijnen
vol wasgoed spelen, van fabrieksterreinen
waar tussen armlijk gras de lorrie rijdt
bevracht met het geheim der dokspoorlijnen

want 'k weet, er is daar, waar men 't leven slijt
en toch niet leeft, zwervend, meer eenzaamheid
dan in bergen of ravijnen;
de walm van stoomtram en van blekerij
of van de ovens, waar men schelpen brandt
is meer dan thijmgeur, aanstichter van dromen,
en 't zwarte kalfje in 't weitje aan de rand
wordt door een onverhoopt gedicht bevrijd
en in één beeld met sintels opgenomen.'

Ge ziet hoe de moderne poëzie in staat is de weerbarstigste materie te nopen haar geheimen prijs te geven, haar wezen, haar schoonheid, te openbaren.
Ik behoef niet te zeggen, dat de dichtkunst, die zulk een verheven doel nastreeft, een belangrijke zelfwerkzaamheid van de lezer vereist. Als deze de schatten der poëzie wenst te verwerven, dan zal hij zich met man en macht moeten inspannen ze bij het domein van zijn geest in te lijven.
Voor de nog louter aesthetisch-subjectief getinte poëzie is dat in veel geringere mate het geval.
Men kan zich vrij gemakkelijk laten gaan op het rhythme en komt zonder veel moeite onder de indruk van de regel „dat schone dromen nooit weerommekomen.'
Daarvoor behoeven wij niet op onze geestelijke tenen te gaan staan.
Hetzelfde geldt voor de poëzie, die zich duidelijk als ontspanningspoëzie doet kennen. Ik denk – als een voorbeeld daarvan op hoog niveau – aan het eerste werk van Bertus Aafjes.
Zij is voor ieder, die wat lezen en denken kan, wat gevoel heeft en niet van steen is, best te genieten. Denkt niet, dat ik de betekenis van deze poëzie zou willen verkleinen! Integendeel: zij heeft de mensheid op haar moeizame tocht als een troostend metgezel begeleid.
Zij dook vooral – op het onverwachtst – op, als het volkslied, als de minnezang, als het strijdlied. Het is stellig een gemis, als deze vorm van poëzie de moderne mens verlaten gaat. Maar dit feit is onmiskenbaar. In onze eenzijdig technisch ontwikkelde wereld, die een ontwikkeling in verstandelijke zin betekent, moet het gevoelvolle – gemoedelijke – het 'zielige' zou Bolland gezegd hebben, verkommeren. De mens van enige eeuwen geleden las de poëzie reeds op het uithangbord in de straat. Wilt ge een voorbeeld? Bij een spiegelmaker:

Qui bien se mire
bien se voit
qui bien se voit

bien se connoit
qui bien se connoit
peu se prise
qui peu se prise
Dieu le vise.

Ziet ge nog zulke verzen op de puien in de Breestraat?
Zelfs niet in de Faubourg St. Honoré!
Ik noemde het strijdlied, het politieke lied. In de bezettingstijd hebben wij het gekend: Jan Camperts Achttien doden; hoe heeft het ons gepakt en aangevuurd! En is het verbeten Franse verzet niet voorgoed verankerd in deze regels van de Parijse dichter Louis Aragon, waarvan de driftige ademstoten als hamerslagen op de gehate Teutonenkoppen lijken neer te vallen:

Vous pouvez condamner un poète au silence
et faire d'un oiseau du ciel un galérien
mais pour lui refuser le droit d'aimer la France
il vous faudrait savoir que vous n'y pouvez rien.

Of Paul Eluards grandioze gedicht in welks slotregelen de vreugde van een heel volk bij zijn bevrijding weertrilt:

Et par le pouvoir d'un mot
je recommence ma vie
je suis né pour te connaître pour te nommer
Liberté.

En als nuchtere Hollander, die ik ben, zou ik voor mij uit mijn poëtisch geheugen de versjes van onze laatste echte volksdichter Jacobus Hendrikus Speenhoff niet gaarne missen.
Maar voor deze tijd en ziedaar mijn betoog – is noch aesthetische poëzie, noch sierkunst, noch ontspanning voldoende. De moderne mens verlangt niet naar kunst, die hem geruststelt, streelt of in slaap wiegt. Neen, hij wil juist wakker geschud zijn, ontevreden zijn over zichzelf en de wereld, in beweging gezet zijn. Deze grote tijd vraagt iets anders. Zij is er reeds in een Vestdijk, in een Eliott, in een Achterberg. En zij gaat komen: de dichtkunst, die ons het wapen tot afweer geeft, in wie het ideaal van Matthew Arnold: de poëzie als redding van de mens belichaamd is. Een van de woordvoerders van onze allerjongste dichtergeneratie, Simon Vinkenoog zegt het zijn voorgangers al aan: 'wat Gij geschreven hebt, is geen poëzie; gij met Uw minieme aesthetische muggenzifterijen en Uw blijde geloof, dat als een lauwe walm de laatste zeventig jaar omgaf.' Dat is zacht gezegd, niet rechtvaardig en als ge het dwaasheid noemt, zal ik U

niet tegenspreken, al vind ik, dat zich baanbrekende jeugd niet vóór alles rechtvaardig en redelijk behoeft te zijn.
Er is terecht op het werk van deze generatie critiek geoefend en het is begrijpelijk, dat ouderen van haar demonstraties kwaad zijn weggelopen.
Maar één ding erken ik en prijs ik. Het is de heilige ernst, die zij met de poëzie maakt. Zij eist het primaat voor haar op. Zoals een Shelley en Matthew Arnold deden en met evenveel recht.
Vinkenoog zegt: 'Er is ook een reden tot gedichten schrijven nl. de overtuiging, dat er niets anders bestaat, dat de moeite waard is.' Als men zó de dichtkunst beschouwt, dan zeg ik, dat men op de goede weg is.
Hier krijgt de grijze hoogleraar, die ik in de aanvang van mijn betoog aanhaalde, bijval vanwaar hij haar, denk ik, niet verwachtte. Is er beter bewijs denkbaar voor onze jeugdige ouderdom, waarover ik in mijn inleiding sprak?
Hier hebt ge het primaat der poëzie. De muze op de eerste rij, naast de religie en naast de wijsbegeerte, als een der hoogste aangelegenheden des geestes. Zij doet ons doordringen tot de kern van ons zelf, tot het wezen van de werkelijkheid.
Zij is van alles de kiem, de glanzende kiemcel, zoals Vestdijk het zo prachtig geformuleerd heeft. In de rusteloos bewegende werkelijkheid is het gedicht een kleine geïsoleerde eenheid, die met de werkelijkheid mede beweegt en waaraan de richting dier werkelijkheid kenbaar wordt, zoals het in de beek drijvend rozeblad de stroomrichting aanduidt.
Zo betekent het gedicht de werkelijkheid. Degeen, die het begrijpt, die het in zichzelve incorporeert, overmeestert en begrijpt daardoor de werkelijkheid en zichzelve. Maar men moet dit kennen of begrijpen niet gelijkstellen met het kennen of begrijpen van een feit of een redenering. Zo kan de mens de werkelijkheid niet kennen.
En het gedicht – dat van die werkelijkheid de verschijning is – evenmin.
Zulk een gedicht is geheel iets anders – oneindig veel meer dan zijn verstandelijk weergegeven inhoud. Het betekent zichzelf – dat is de werkelijkheid als dit gedicht. Het gedicht kent en begrijpt die lezer, die zijn beweging meemaakt, die zich met het gedicht vereenzelvigt.
Ge zult vragen: tot welk resultaat? Wat is dan de winst, die de poëzie afwerpt? Laat men het nuchtere 'nut' ter zijde en substitueert men voor 'winst' 'betekenis' of 'strekking', dan wil ik het volgende antwoorden: Alle kennen en alle begrip is uit het leven opgekomen en moet zich verrijkt en opgeheven als 'hoger' leven manifesteren. Als alle religie, als alle wijsbegeerte, zo moet ook de poëzie de mens verheffen, veredelen. Maar niet in de zin, dat hij bij al zijn voortreffelijkheden er nog éne krijgt: die dan de gave der poëzie zou zijn. Neen, de mens moet naar zijn wezen veranderd, getransfigureerd worden. Dat is de betekenis van de poëzie

voor de moderne mens. Ja, zij vermag zelfs in de werkelijkheid in te grijpen; het dode tot leven te wekken; terug te halen, wat onherroepelijk voorbij leek, zoals in Achterbergs:

Met dit gedicht vervalt het vorige
ik blijf mijn eigen onderhorige
tot in 't einde blijken zal
wie meester is en wie vazal
tussen mijn leven en mijzelve
valt enkel nog een graf te delven
maar buiten deze laatste dingen
is enkel nog het lied te zingen
is enkel nog den dood te ontwringen
het lied, dat van haar lichaam is
het lied, waarvan haar lichaam is
de onbevolkte ontvangenis
en dat de dood niet toebehoort
binnen dit woord

Na zulke poëzie past eigenlijk alleen maar te zwijgen. In haar is voltooid wat W. H. Auden als opgave omschrijft voor de moderne dichter. Ik doel op zijn aangrijpend vers bij de dood van de Ierse dichter William Butler Yeats:

Follow poet, follow right
to the bottom of the night
with your unconstraining voice
still persuade us to rejoice
With the farming of a verse
make a vineyard of the curse
sing of human insuccess
in a rapture of distress
in the deserts of the heart
let the healing fountain start
in the prison of his days
teach the free men how to praise

Op het eenzaam havenhoofd staat de dichter en vangt uit zee en hemel de tekenen der toekomst op; of hij vaart uit naar nieuwe landen, gehoorzaam aan het gebod, dat eenmaal de jonge Nietzsche de wereld toeriep: Es gibt noch neue Welten zu entdecken; auf die Schiffe!
Mogen de bulletins van de dichter ons niet onaangeroerd laten, opdat in vervulling ga, het woord van Dostojewski: 'de schoonheid zal de wereld verlossen'.

Siegfried E. van Praag

DE HEBREEUWSE LICHTEKOOI

I. ZOALS EEN AMSTERDAMSE GRACHT

Het gebeurde op een dier oude grachten, waar de brug ligt die er drie met elkaar verbindt, alsof ze een sierlijke sprinkhaan was, zonnend tussen drie grashalmen. Op die gracht heerste een volkomen groene zomer. De lucht drong met haar blauwe bloed tot in het stille grachtwater. Daar werd het omgezet in een overmachtig groen. Dat groen steeg op en, zich voegend bij dat der iepenblaren, bezielde het de eigenlijk zwarte gevels van de huizen.

Ik staarde in de stilte vanaf de eerste verdieping van een dier oude woningen. De stilte was innig en men voelde zich, mijmerend voor dit raam, een belijder van de godsdienst des levens.

Plotseling brak er echter fel tumult in die aparte waterlade Amsterdams uit. Een burenruzie, die blijkbaar al lang in de cellen der huizen gezied en gewoed had, was open- en uitgebroken en daar stonden op het plaveisel van de gracht dol-woedende mensen tegenover elkaar. In die cellen der huizen nestelden snollen en hun souteneurs. Nu waren ze, hoewel op dit middaguur vaak lichtschuw, naar buiten gejaagd door hun eigen hartstocht. Zelfs in een rattennest komt dit voor.

Twee mannen in elegante blauwe pakken, licht-bruine schoenen aan de voeten, vlogen op elkaar af en grepen in elkaar als twee vorken. Misschien vochten ze om de twee hoog-blonde vrouwen die nu ook vol haat in elkaars armen lagen en met de benen trapten als tochtige merries. De mannen waren heel verschillend van omvang. De één had een zware rode door littekens van steenpuisten gestempelde nek, de ander was een kronkelende mensenslang die zich tegen een medemens oprichtte om hem de giftanden in de nek te slaan. Een vrouw wier zwarte haar werd geïllumineerd door een rist witte kraaltjes, kreet de slanke slangman toe dat hij zich voor zo'n stuk vuil de handen niet smerig moest maken. Er verschenen nog meer snollen en hun makkers ten tonele. De hele prostitutiekorf van de oude schone gracht zwermde uit.

Een helse gil weerklonk. Een der twee slaagse vrouwen had de tanden in de melkwitte, bedriegelijke hals van de ander gezet. Toen vielen de toeschouwers op de vechtende vrouwen en mannen en wilden hen uit elkaar rukken.

Van dit schouwspel werd ik afgeleid door een geheel ander beeld ervan. Toevallig viel m'n blik op 't water van de oude gracht zelve.

Die vechtende sissende wespen-bent werd weerspiegeld in het water. En hoe zag dit onbewuste water deze strijdende, hatende, wrokkende en elkaar wondende mensen? Zonderling en zacht dansten daar samen menselijke verschijningen, die ledematen van glans over elkaar lieten glijden en elkaar streelden met ruime lichtgebaren.
De gracht in haar onbewustheid schonk een ander beeld van het ruwmenselijke gebeuren aan haar oevers dan dat wat ik eerst had waargenomen. Ze verzachtte het tot spel. Als ik alleen de weergave in het water van die burger-oorlog der prostitutie had waargenomen, ware ik dan in staat geweest dit beeld te herleiden tot het menselijke dat het weerspiegelde? Voor deze vraag heb jij me ook gesteld, veel later, jij Clara, Hebreeuwse lichtekooi.

II. GELIJK AMIDA VAN BETH-CHEREW

Het was eeuwen en eeuwen geleden in de geschiedenis van haar gemeenschap. De stam der Ammonieten was te velde getrokken tegen de Hebreeuwers van de plaats die later Beth-Cherew, het huis van het zwaard werd genoemd.
'Wie was prijzenswaardig?' placht Rabbi Eleazar-Ben-Saïdja zijn Leerlingen te vragen: 'Amida, de lichtekooi, van Beth-cherew. Want haar had de Heilige – geloofd–zij zijn Naam, uitverkoren al het gebeurde voor later geslachten te bewaren.'
Giwath-ha-Chozé was een kleine stad op de weg der Ammonietenlegers, die naar het gebied van de stam Dan oprukten. Amida bewoonde een rechtlijnig wit huis dat aan de weg stond waar het stadje zich opende. De woning van de lichtekooi had de vorm van een langwerpige doos. De Ammonieten waren deze keer in groten getale komen opzetten. Het was een wreed volk, nog wreder zelfs dan de Philistijnen. Zij wierpen hun eigen zonen en dochters in het vuur om hun God Milkoom te behagen.
'God zond hun bok noch ram opdat zij deze in plaats van hun kinderen zouden offeren,' placht Rabbi Eleazar-Ben-Saïdja te zeggen, 'zoals hij er één voor den Gebondene heeft gezonden. Want er was geen verlangen in hen om hun kind te behouden gelijk in onze Vader Abraham, die zich liever zelf geofferd had dan Jitschak[1], zijn zoon.'
De Ammonieten kwamen in groten getale over de Hebreeuwers van Giwath-ha-Chozé. Het ontbrak de mannen van de stad niet aan moed en ze herinnerden zich de held Simson. Ook de vrouwen waren bereid mee te vechten. Maar voor één Hebreeuwer kwamen tien Ammonieten en vulden het stadje tot barstens toe. Als men een vos in een fles duwt, splijt de fles en al haar glas wordt verbrijzeld. Dit gebeurde met het stadje

[1] Izak.

Giwath-ha-Chozé, dat daarom in de geschiedenis, die naam draagt van Beth-Cherew, Huis van het zwaard.
De meesten onzer broeders en zusters hadden zich op straat en plein verzameld en vielen in de zwaarden en lansen van Israëls vijand. Daarna zochten deze boze mannen in alle huizen, of er nog lieden waren overgebleven die zich schuil hielden en maakten hen af.
Toen staken ze de huizen in brand opdat het nageslacht niet weten zou dat er een stad op die plaats bestaan had en opdat haar bewoners geen herinnering zouden achterlaten. Ook wilden ze niet dat men in Jerusalem de ondergang van het stadje zou vernemen.
In deze dagen woonde er op de weg van Jerusalem naar Sichem een wijze, Adonia genaamd. Aan zijn hut klopte op een avond een vrouw. De oude man, die alleen in deze woning leefde, maakte open en vroeg haar binnen te komen. Hij verzocht de vrouw te gaan zitten totdat hij water zou halen om haar de voeten te wassen. De vrouw keek de wijze aan met grote, angstige ogen. 'Sinds wanneer wast een wijze de voeten van een vrouw en sinds wanneer wast een reine de voeten van een hoer?' De oude kwam met het water, wies de voeten van de vrouw en zette daarna brood en koud geitenvlees voor haar neer. Ze staarde hem met haar grote zwarte ogen aan en nadat zij zich verzadigd had, wilde ze een paar woorden spreken.
De wijze echter zei tot haar: 'Ge hoeft niet te spreken, vrouw. Ge zijt mij een brief Gods en Uw komst zij gezegend. Luistert nu of ik goed lees. Ge waart de lichtekooi van de plaats die Beth-Cherew zal heten en ge woonde aan het begin van het stadje. De Ammonieten zijn over U en Uw stad gekomen. En gij brengt getuigenis van de strijders die vielen, van uw vermoorde wijzen, van de vrouwen die hun mannen kinderen gebaard hebben; van uw rijke landbouwers en uw arme dagloners brengt ge getuigenis, is het niet? Welnu dan, zij leven allen in U en hun verdienste is op U.' De vrouw keek de wijze aan in diepe verwondering.
,Ik weet niet meester, wat ge bedoelt,' stamelde ze verlegen.
'Toen de Ammonieten in grote scharen zijn komen aanzetten, stond je voor de deur van je huis, onbewogen. Je wist niet dat God je liet denken: 'Wie bij mij binnenkomt, blijft een wijle toeven. Hij zal in die minuten geen mannen kunnen moorden en geen vrouw verkrachten'.
Maar de Ammonieten hadden haast en ze stonden onder streng bevel. Geen van hun mannen kwam in je woning. Toen het voor je huis leeg was en de vijand tot barstens toe de stad gevuld had, heb je je huis verlaten en bent naar de straten der stedelingen gegaan. Daar heb je de mannen zien strijden. Je zag hoe de lans van de vijand hun borst of buik doorboorde. Ze vielen op de grond en stierven. Je hebt gezien hoe Ammonieten de vrouwen op de bodem wierpen en ontblootten om hun lust met

haar te doen. Je meende dat je onverschillig tussen deze menigte liep. Indien een Ammoniet je zou hebben aangeroepen, dan had je hem geantwoord: 'Neem me mee, vriend, ik ben van iedereen en van niemand, ik was de lichtekooi van een stadje dat niet meer bestaat'. Maar wat gebeurde er toen de Ammonieten, na je stadje verbrand te hebben, verder trokken? Je stond roerloos voor je deur, tranen in de ogen. God deed je wenen. Want voor je geest verrees een vrouw die haar kind op de arm droeg. Zij riep de Ammoniet die voor haar stond, toe: 'Man, ik smeek je, neem mij niet in tegenwoordigheid van dit kind. Ga dan met mij achter dit huis'. 'Nee Hebreeuwse,' zei de Ammoniet, 'wat jij wil doe ik niet'. Toen hief de vrouw haar dochtertje in de hoogte en wierp het te pletter op de stenen. 'Zie,' schreeuwde ze, 'ik dood zelf mijn kind. Ik doe het voor dat ze mijn schande ziet. Jij zou het vermoorden nadat mijn schande voor eeuwig op haar ogen kleeft.' Je hebt je dit herinnerd en denkend dat niemand bij jou wilde komen en je deze verkrachting niet met je dagelijks ambacht hebt kunnen voorkomen, kreeg je tranen in de ogen. Je weende om deze en de andere vrouwen van de stad waar je van je ontucht geleefd hebt. Daarom werd jij alleen gespaard. Ware jij niet in leven gebleven als een brief Gods, niemand zou weten dat er een stadje bestaan heeft, wier bewoners allen zijn omgekomen ter ere van Israël.'
Nadat de wijze de lichtekooi had ingelicht, stond hij op en zegende de hoer van Beth-Cherew, maar zij begreep hem niet en staarde hem ontzet aan.

III. WEERZIEN IN HET GULDEN HERT

Onwennig en beklemd maar ook bekoord had Ruben door Amsterdam gelopen. Toen hij, moe van 't slenteren en van een gevoel van holte, op het Rembrandtsplein belandde, zag hij daar het oude, grote koffiehuis terug:

'HET GULDEN HERT'.

De tijd had het betrekkelijk ongemoeid gelaten. Het café nam nog dezelfde imposante ruimte in en zelfs de stoelen en tafeltjes stonden daar te wachten, de stoelen in dezelfde kleur van vroeger. Als men niet in zijn toekomst kan springen is het goed zich op zijn verleden neer te laten. Ruben deed dit, overtuigd dat het verleden maar klein is en de toekomst onmetelijk. Maar zij zijn dicht bij elkaar. Hij vond het niet banaal om zelfs in 't zacht roze stoeltje 't verleden te zien en in 't gebaar van te gaan zitten het zich neerlaten op 't verleden. Er waren weinig bezoekers op dit uur in dit café van 'Het Gulden Hert'. Ruben keek, zich in-tevredenheid-inspinnend, in het rond en toen stuitten zijn ogen op een blik uit de zwarte, glimlachende, toegeeflijke ogen van een vrouw. Het waren

zonderling oppervlakkige en zonderling diepe ogen, oppervlakkig in het ogenblik en diep in de tijd. Maar hij kende die ogen. Hij had ze sinds zijn jongensjaren reeds gekend. En met een schok van vreugde om het weldadige wonder van het geblevene, herkende hij haar.
Mijn God, daar is Clara nog, zwarte Clara, de Hebreeuwse lichtekooi. Hij vertaalde dit woord, want eigenlijk noemde hij haar 'de Hebreeuwse prostituée' met dit gekke, betekenisloze woord, dat slechts zin heeft door zijn lengte en kruipt als een lang geheimzinnig slangetje.
Ruben stond van zijn plaats op en ging tegenover de lichtekooi zitten. Hij keek haar opzettelijk lang en doordringend aan. Maar zijn blik stuitte op de oppervlakte van haar ogen, die ononderbroken glimlachten, een glimlach van tevredenheid, welbehagen of welwillendheid zonder diepte.
Ruben gedacht dat weinig mensen zoveel blijvends in hun leven willen of kunnen handhaven als deze lichtekooi en hij begreep haar niet. Vóór die oorlog en vóór dat de gemeenschap waar zij en hij toe behoord hadden, was verzwolgen, had zij ook lange jaren iedere middag in dit zelfde café 'Het Gulden Hert' getroond. Hij hernieuwde 't woord: Getroond, als gezeten op een troon, vanwaar ze in zichzelf vergenoegd – naar de bezoekers – de kellners – de strijkjes-muzikanten, de muren en de dikke lampen had gekeken en geglimlacht.
Het was bijna onmenselijk, zoveel blijvends in een sterfelijk wezen, vooral met de zondvloed des tijds tussen toen en nu.
'Herken je me niet?' vroeg hij haar plotseling, nolens of volens.
'Natuurlijk wel,' zei ze. Of dit nu waar was wist hij niet. Haar verleden van vrouw-van-de-liefde was zo groot dat ze iedere herkenning voor mogelijk hield. Het beroep eiste het ook en misschien herkende ze Ruben inderdaad.
'Weet je nog mijnheer Jacques?' vroeg hij weer.
De vrouw knikte hem opgeruimd toe. 'En Andries Präger?' Weer een knik.
'En Jan Grootveld?'
Toen lachte Ruben, denkend aan een Frans meisje dat nummers in een Variété-Theater aankondigde en nooit vergat hier aan toe te voegen: 'et tout et tout et tout'.
De gestalten van vroeger, zijn generatie-genoten en meer nog zijn generatie-gidsen, het geslacht der volwassenen van zijn kinderjaren, begon zich, terwijl hij nu dromerig naar de lichtekooi keek, voor hem op te richten. In waarheid, Clara, de Hebreeuwse lichtekooi, is het medium dat me wordt voorgezet om de verzwolgen wereld op te roepen.
Het bevreemde hem ook dat hij zoveel van haar leven vergeten was of nooit had geweten. Zijn ogen lachten nu zelve en hij voelde zich plotseling

geroepen om over die vrouw, die zo weinig van zich zelve afwist, te gaan spreken. Het kwam hem voor dat hij ook háár medium zou moeten zijn, waardoor zij haar nooit gekende of vergeten wereld kon leren kennen.
Hier zitten dus nu twee oude-bekenden tegenover elkaar, dacht Ruben, en ze dienen elkaar tot medium, want ik moet haar openbaren, deze vriendelijke, oppervlakkige Hebreewse lichtekooi, en zij bergt mijn verzwolgen wereld, of iets van haar essence en parfum in zich, en leidt dit naar mij toe. Haar ziel is geheel en al oppervlakte en onder de oppervlakte zit onmiddellijk de diepte. Tussen oppervlakte en diepte zijn geen andere lagen.
'In welke buurt ben je toch ook weer geboren, Clara?' vroeg hij haar.
'Zo, m'n naam heb je nog niet vergeten. Dat weet je toch wel,' en ze noemde de naam van een armoedige straat die op de Nieuwmarkt uitkwam.
En Ruben begon in zich zelve voor haar te spreken op basis van een herinnerd zinnetje, dat hem te binnen schoot: Die Clara heeft als meisje een korte tijd gewoon voor een raam aan de Oudezijds-Achterburgwal gezeten. Zij, met 'r zuster Saar!

IV. DE STRIJD OM WAARDIGHEID

Is het niet zó geweest, Clara?
Je bent in een gezin van heel arme mensen geboren. Je vader heeft een uitstalling op de Nieuw-Markt gehad. Je stamt uit een slordig en druk milieu. Op de kleine bovenverdieping die jullie in die straat bewoonden, was geen plaats voor al die kinderen, voor jullie geschreeuw, voor al die gevoelens en driften. Het was een smalle straat met een naar aard en beroep al heel gemengde bevolking. Er woonden winkeliers, zulke ouwelijke kruideniers, grutters, drogisten en een barbier, dat hun voorouders hier wel sinds de middeleeuwen genesteld moeten hebben. Want ongeveer in deze buurt lagen de kiemcellen waaruit Amsterdam zich ontwikkeld heeft. Een morsige bevolking woonde er ook in die straat. IJverige, fatsoenlijke moeders gingen uit werken, maar hun jongens profiteerden van haar afwezigheid om kleine misdrijven in de stad te plegen en zich voor hun later handwerk van dief voor te bereiden. Op de verdieping daaronder sneed echter een uitstekend boekbinder zijn banden.
In die Amsterdamse volksstraat, die zelf als een stille rivier mondde in het stagnerend meer van Donker Amsterdam, siepelden ook een paar smalle mensen-geulen uit van de buurt der Hebreeuwers.
Op het gezin van je vader en moeder werkten alle kiemen en uitwasemingen van die buurt in en ook die van afstamming en eeuwen.
Je had wel acht broertjes en zusjes. De herinnering aan je moeder is die van een grote, ongekamde hond die neerstuift op een broedsel kakelend

klein gedierte. Hier een beet. Daar een ongewilde trap. De kinderen vluchtten weg en vochten onder elkaar en hun geschreeuw nam zomin een einde als het blaffen op een hondenerf. Altijd liep er één rond met krabben op 't gezicht, met korsten op het hoofd, met een afzakkende broek of bevuilde neus. Als je aan je kinderjaren terug denkt, wend je nog je hoofd af, ze waren te gevuld met geschreeuw en wanorde.
Je bent toen je achttien jaar was dit milieu ontvlucht. Reeds, terwijl de anderen op de vloer rondkropen en je als meisje van vier jaar op een vies stuk afgesneden karpet hurkte, in een hoek van de kamer, was je al bezig aan die vlucht te breien. Je hebt nooit voor je zelf uitgemaakt waarom deze huiselijke omgeving je zo stuitte. Je drukte het zo uit: ze schreeuwen me te veel. Maar wat je daar niet gevonden hebt is dat wat de mensen WAARDIGHEID noemen. Je hebt een paradoxale daad volbracht en om waardigheid te vinden ben jij als meisje reeds een hoer geworden.
Zonder dat je hen haatte, deze nooit op tijd geschoren, schorre, straatlopende vader en deze schreeuw-slons van een moeder, had je weinig met hen op. Van de broers en zusters zocht je alleen aansluiting bij wilde Saar.

V. DE VORMSOM

Het oponthoud van Ruben in Amsterdam duurde wel een paar maanden. In die tijd kwam hij zo onder de bekoring van de Hebreeuwse lichtekooi, dat hij iedere middag het café 'Het Vergulde Hert', waar ze haar thee dronk, bezocht en er tegenover haar ging zitten. Ze praatten wat met elkaar, maar door Clara's oppervlakkigheid was het niet uit haar conversatie dat Ruben haar kon opbouwen en haar aard en leven zó omgroeperen dat de bedoeling van dit bestaan tot hem doordrong. Hij deed dit nu eens dromend, dan aan haar denkend, en veelal door zwijgend, tegenover haar, naar haar merkwaardige, vriendelijke kinderachtige het café afzoekende ogen te kijken, haar mooie, zwarte ogen.
Nu hij eenmaal verzonken was in de studie van Clara, de Hebreeuwse lichtekooi, merkte hij ook dat het lot de zoekers helpt. Er zijn mensen die in archieven snuffelen om oude gebeurtenissen op het spoor te komen. Ze worden geholpen en zijn toch altijd weer verwonderd over hun 'toevallige' ontdekkingen. Ruben zocht in een gesloten vrouw naar haar levensrelaas en naar de bedoeling van haar bestaan. Hij werd in zijn onderzoekingen óók geholpen, zodat het hem wel voorkwam of het in het verleden vergleden leven van iemand die ons belang inboezemt, één van die sommen is die we op de lagere school moeten oplossen: Een vormsom. Eerst lijkt zulk een som een ontoegankelijke hof, door doornen beschermd. Maar het kind gaat er zich in verdiepen en tegen het eind

klopt ieder getal met een ander. Ze vallen voor elkaar om en de som ontsluiert haar eenvoud in een cijfer als nul of een!
Het is niet alleen het toeval dat een zoeker helpt. Hij is gelijk een minnaar. Zoals bij een minnaar is ook zijn oplettendheid vertienvoudigd. Wat hij denkt bij toeval te hebben gevonden, heeft hij waargenomen en gezocht, terwijl echter, van andere zijde, wat hij zocht op hem afgestuurd wordt.
Ruben zat weer tegenover de lichtekooi, die ouder moest zijn dan hij maar er veel jonger uitzag. Waarom was haar wereld ondergegaan met zoveel goede en hun gezinnen liefhebbende mensen en was het haar geschonken, zolang ze op aarde leefde, de vrouw van vijf en dertig jaar te mogen blijven?
Ruben durfde haar niet te ondervragen over de tijd dat ze achter een raam op de Oudezijds-Achterburgwal had gezeten. Clara had met dit leven niets meer uitstaande en er waarschijnlijk nooit iets mee uitstaande gehad. Maar ook de ondervindingen van die dagen moesten in deze tevreden vrouw besloten liggen.
Daarom vroeg Ruben haar: 'Denk jij nu nog wel eens aan Meester Dusseldorf?'
De demi-mondaine knikte instemmend.
'Hij was een echt fijn mens. Ik ben nog bij hem schóól gegaan.' Niet-Amsterdammers merken het tijds-aroma van deze uitdrukking niet. Men zegt: 'ik ben nog bij hem *op* school gegaan'. Maar Clara bediende zich van het Hebreeuwse-Nederlands harer Amsterdamse jeugd. En niet alleen in het zinnetje dat zij zo juist had uitgesproken. Voor Ruben hadden zulke zinnen nog een aparte bekoring. Dergelijke syntaxis klonk vreemd in demi-mondaine mond. In de verzwolgen wereld had een voddenman, een winkelier, een diamantbewerker, een rijk geworden juwelier, desnoods nog een uit arm Hebreeuws-Amsterdam stammende dokter dit kunnen zeggen, maar geen demi-mondaine. De taal der verzwolgen wereld was naar de ziel gemoedelijk en fatsoenlijk geweest en paste niet in 't leven van een prostituée. Veel Hebreeuwse lichtekooien hadden er trouwens in Amsterdam nooit geleefd. Ja, toch, één was er in zijn tijd bekend: Wilde Saar. En die Saar was Clara's zuster geweest.

Het lot had hem de vorige avond geholpen. Toen hij door de Heilige Weg naar het Koningsplein wandelde, ontmoette hij een oude bekende. Daar Rubens wereld verzwolgen was ontroerde hem dit en gevoelde hij voor zulke levende boeien die de eentonige zee des doods braken, een sympathie die de mens gemeenlijk voor een eenvoudige bekende niet gevoelt. Hij drukte Daniël Dusseldorf zeer hartelijk de hand. Zij vergezelden elkaar en spraken over het verleden en over Daniëls vader, die

goede, edele en naïeve meester Dusseldorf. In de loop van dit samendrentelen en melancholiek graven in ritselende droge blaren van het bos, werd de naam van de Hebreeuwse lichtelooi genoemd.

Ruben keek naar Clara en dacht aan wat ze meegemaakt had toen ze een meisje van achttien of negentien jaar moest zijn geweest.
De drukke, grove armoe van thuis en haar behoefte aan rust, vriendelijkheid en waardigheid, hadden haar het hoerenpad opgedreven, maar vooral en vooral de búúrt. Als klein meisje had ze op de Gelderse Kade, de burgwallen en de stegen daartussen, de snollen in kalmte voor haar ramen zien zitten, twee tegenover elkaar en een pot met een clivia tussen haar in. Vergeleken met het roezemoezige bijeengaren van haar vaders negotie, soms 's morgens om zes uur, leek haar dit zeer aantrekkelijk. Een vriendin uit de buurt, Truus Vis, had zich door blonde Aal, die later in de Spuistraat zat, laten enteren. Haar verhalen van dol plezier maakten indruk op Wilde Saar; haar pralen over ochtendrust en kalme middagen in goede kleren gestoken, op Clara.
Maar Ruben durfde de lichtekooi niet te vragen: Is het waar, dat jij en je zuster voor het raam gezeten hebt op de Oudezijds-Achterburgwal, dicht bij het Binnengasthuis en de Universiteit? En hoe lang heeft deze periode van je leven geduurd? Studenten van toen moesten de meisjes toch gezien hebben. Ruben herinnerde zich niet dat hij er ooit over had horen spreken.
Nu echter had Daniël Dusseldorf hem verteld dat zijn vader op een avond geheel ontdaan was thuisgekomen. De oude schoolmeester wilde zijn vrouw de reden van zijn verdriet niet mededelen. Hij nam zijn zoon apart en zei hem: 'Wat ik vanavond gezien heb, Daniël, gaat me zó aan het hart, dat ik mijn jas zou willen scheuren en rouwbedrijven alsof ik, gode beware me, een van jullie verloren heb. Ik heb twee van óns verloren en als er iets van mijn schuld insteekt, moge het op m'n hoofd komen en ik ben er schuldig aan.'
Ruben schonk Clara een kop thee in en keek naar haar witte verzorgde handen. Aan een vinger stak een ring met briljanten bezet. Jij verweet Truus Vis en Blonde Aal niet dat ze je bedrogen hadden. Dit leven aan de gracht was niet kwaad en liet je je rust. De mannen behandelden je vriendelijk. Het andere vergat je.
Of heeft dit bestaan maar een dag of wat geduurd en heeft je eigen vader, Meester Dusseldorf naar je toegestuurd? Je spreekt me dikwijls over Brussel en Parijs, over Scheveningen, Ostende, Spa en Nice, maar nooit over die gevaarlijk-schone, giftige Cobra, die donker-groene lokkracht van Amsterdam, zo dicht bij de geleerdheid der Universiteit.

De vader van de meisjes Clara en Sarah had van de gelegenheid gebruik gemaakt zijn kinderen naar de godsdienstige school van Meester Dusseldorf te sturen. Want dit kostte niets en bovendien vond hij dit vanzelfsprekend. Meester Dusseldorf droeg in zijn geheugen de herinnering aan Clara en aan Saar mede als aan twee meisjes met mooie ogen en rijk donker haar. Saar was op luidruchtige wijze niet bij de les en ze keek met haar overspannen ogen naar de jongens. Clara was op stille wijze ook niet erg bij de les en niet leergierig. Ze keek nu deze dan gene vriendelijk aan alsof ze altijd aan het groeten was. Als brave, goede, onschuldige meisjes had Meester Dusseldorf, zelf zo innig-onschuldig, ze in zijn geheugen verzegeld, nadat ze zijn school hadden verlaten.

Toen de lange, oude, gebogen man op een avond langs de huizen van de gracht ging, de poliepen-kreek der wellust, en hij opkeek, zag hij zijn kinderen terug in fel licht, als twee Hebreeuwse lichtekooien. De oude man kromp, dit ziende, samen als door een schot. Maar omdat hij niet boos op de kinderen was, en hij voelde hoe liefde en medelijden als bloed uit een wonde stroomden, liep hij, de oude, waarachtige onderwijzer van zo veel jaargangen kinderen, het hoerenkot binnen. 'Meisjes, meisjes dat is niet goed,' zei hij, ze biddend om van dit beroep af te laten, zoals hij God om barmhartigheid bad aan 't bed van een ziek familielid. 'Dat is Chiloel Ha-Sjeem!' Het besmeuren van Gods Heilige Naam.

Wat er toen gebeurde Clara, heb je vergeten en de strekking er van nooit begrepen. Saar stond op. Ze was langer dan jij en ze begon te lachen, te lachen, dat de enkele voorbijganger op de gracht voor het huis stilhield. En ze sloeg zich op de knieën van de lach. Ze wierp het bovenlichaam naar achteren of een man haar vast hield en ze lachte een lach of er harde metaalballen van een ontrolde kabel langs haar keel gingen. Haar zwarte haar wapperde mee en ijzig stond haar gekromde ernstige semieten-neus in dit dolle gezicht. Jij ook was opgestaan en keek naar de oude schoolmeester en naar je zuster en glimlachte om dit schouwspel. De oude meester Dusseldorf wilde niet boos worden en de 'kinderen' niet voorhouden dat ze van hem andere lering ontvangen hadden. Hij stond daar weifelend, wat beschaamd in zijn volle lengte. Zijn haar en zijn baard waren wit. Een bril bedekte zijn zachte, zwakke, blauwe ogen. Toen brak hij de stilte en zei schuchter: 'Lach maar kinderen, lach maar meisjes, maar doe dan óók wat ik jullie vraag en ga hier weg. Willen jullie me dat beloven?' Jij en je zuster zijn toen gaan zitten, Saar bleef nog een ogenblik doorlachen, maar minder luidruchtig en jij keek de oude man vriendelijk aan. Toen gelukte het Saar haar pret te overwinnen en zich tot haar oude bovenmeester wendend, zei ze:

'We zullen er eens over denken, meester. Maar gaat U nu weg, kom, gaat U hier nu weg, u hoort hier niet. Waarachtig, het staat niet.' Toen keek

ook jij de oude man vragend aan en zei: 'Ja, Saar heeft gelijk, wat zullen ze wel van u denken!' Op dit ogenblik dacht je werkelijk alleen aan zijn goede naam. Je gaf hem een hand en drukte die en zei nog eens met je gemoedelijke accent van de verzwolgen wereld: 'Gaat u nu maar, 't komt wel in orde, Meester.'

En welk een onzedelijk leven zowel jij als je zuster Saar hierna ook gevoerd hebben, jullie hebt dit huisje der schande, zo dicht bij de oude buurt van jullie stamverwanten en bij de Amsterdamse Universiteit verlaten. Om der wille van die oude man en zijn oprecht godsdienstonderwijs, waarvan jullie je geen 'allef' noch 'beth' meer herinnerden.

Wordt vervolgd.

KORT BESTEK

De generaal Van Fleet: voldoening uit aller naam

Volgens het Parool van 14 Jan. '52 zou generaal Van Fleet zich over de situatie in Korea als volgt hebben uitgelaten: 'Ik ben voldaan, dat het noordelijke gedeelte van Korea zo zwaar geteisterd is, dat de vijand levensmiddelen, kleding en dekking ontbeert en dat de bevolking van Noord-Korea er zeer ernstig aan toe is.'

Welk commentaar is hierop mogelijk? Allereerst: maar hopen dat dit niet gezegd is, voor de generaal, voor het menselijk prestige en de idee van de vrijheid in naam waarvan hem zijn oorlogvoering is opgedragen, voor de Westerse beschaving en voor de menselijke waardigheid.

En als hij het wèl gezegd heeft: rest ons alleen de schaamte over wat de man van wie alle kranten ons verzekeren dat hij *ook voor ons* vecht, aan voldoening smaakt, in naam der menselijkheid en ook in naam van ons.

En wat voor conclusie geeft het ons in? Wij zouden hiernaar bij alle kranten willen enquêteren, en bij alle regeringen van de Verenigde Naties. Wij hebben daar nog een man, in Korea, namens de Verenigde Naties, die *niet* voldaan is, een Nederlander, die als commissaris voor de vluchtelingen voor het aangezicht van de machtigen der aarde smeekt om meer geld tot leniging van de ten hemel schreiende nood. En wij hebben er een man die in naam van diezelfde Verenigde Naties voldaan blijkt als militair, als strateeg, over diezelfde nood. Die nood kan dus tegelijkertijd niet genoeg worden gelenigd maar ook niet hoog genoeg stijgen. Kan iemand het volgen? Wij wensten dat wij het konden, niet omdat beide mannen een hollandse naam dragen, maar om te weten waaraan wij toe zijn. Maar wij vrezen dat wij het allang begrepen hebben.

Heeft iemand nog een illusie over de totale oorlog? Deze wil immers zeggen, dat alles eraan moet, mens en dier en grond en grondstof, in naam van het 'heilig' doel. Deze wil immers zeggen dat de 'heilige' totale oorlog alleen met totaal onheilige middelen kan worden gevoerd.

Het berichtje is misschien maar een 'slip of the pen'. Misschien heeft ons aller Van Fleet het niet zo bedoeld. Of niet bedoeld, dat het zo in de krant kwam. En waarschijnlijk is hij immers een brave huisvader, een liefhebbend echtgenoot en een kindervriend: daar zal heus wel reportagemateriaal over bestaan, een plaatje in de kranten van alle belanghebbende landen, de grote generaal die een klein Noord-Koreaantje over zijn arme vluchtelingenbolletje strijkt. Dat maakt weer veel goed.

Maar de láátste conclusie zal men, in naam van menselijkheid en vrijheid, wel weglachen en wegverfoeien: dat is, dat het immoreel bedrijf van

de mensenvernietiging onherroepelijk met immoraliteit besmetten moet, van hoog tot laag in rang. Een conclusie, uit naam van maar weinigen vrees ik, althans onder hen die het te zeggen hebben.

De generaal Christiansen: eerherstel met een 'Strasse'

Er is nog een generaal die weer van zich doet spreken. Hij kan het zelf niet helpen. Maar kon generaal Christiansen het ooit helpen, wat er in ons land werd gemoord en misdreven? Onze justitie heeft den ouden onschadelijken man onlangs maar naar huis gestuurd, om een vredige oude dag te genieten. En zijn geboorteplaatsje, Wyk, op het Waddeneiland Foehr, is zo verheugd over de terugkeer van de brave man in zijn land, dat het maar aanstonds de hoofdstraat naar hem genoemd heeft: Friedrich Christiansenstrasse. Er viel wel iets goed te maken aan dit slachtoffer van Putten! Maar zou men ook de andere straten noemen naar de mannen van Putten die niet teruggekeerd zijn uit de moorddadige deportatie naar het land, aan de grens waarvan onlangs de Nederlandse vrouwen die hun graven wilden bezoeken met germaanse kiesheid werden tegengehouden. Wij vrezen echter, dat als men tot die aanvulling besloot, het aantal straten in Wyk te klein zou blijken!

EX LIBRIS

H. BONGER, *Leraar der Mensenrechten, Thomas Jefferson.* Van Loghum Slaterus, Arnhem 1951.

De goede reputatie, die de serie 'Gastmaal der Eeuwen', waarvan thans 16 deeltjes verschenen zijn, wel reeds heeft verworven, wordt ook door dit werkje van drs. H. Bonger gehandhaafd. Volgens de in deze reeks toegepaste methode, om belangrijke onderwerpen uit de Europese cultuurgeschiedenis te groeperen rondom bepaalde historische persoonlijkheden, heeft Schr. de idee der mensenrechten, zoals ze in de Amerikaanse en Franse Verklaringen van resp. 1776 en 1789 gedaante heeft gekregen, behandeld in verband met de figuur van Thomas Jefferson, die hiervoor zeker 't meest in aanmerking kwam en die tevens als symbool kan dienen voor de culturele terugwerking van het koloniale Noord-Amerika op het Europese continent. De herleving van de idee der mensenrechten in en na de tweede Wereldoorlog, waaruit o.a. de – eveneens in de 'Bijlagen' afgedrukte – 'Universele Verklaring van Mensenrechten' van December 1948 is voortgekomen, heeft ook nieuwe belangstelling voor de eind-18e-eeuwse Verklaringen gewekt. Een historische behandeling zal van het tijdsverschil tussen toen en nu rekenschap moeten geven. Schr. doet dit door van socialistisch standpunt het burgerlijk karakter van de toenmalige mensenrechten in het licht te stellen. Behalve de beroemde Verklaringen zelf, en het aandeel van Jefferson hierin, brengt hij ook hun voorgeschiedenis en geestelijke achtergrond ter sprake, en wijst op de meningsverschillen die hierover zijn gerezen. In zijn bestek kon hij hier niet diep op ingaan, maar de lezer vindt toch voldoende stof en aanwijzingen voor verdere studie. In het feitelijk relaas missen wij slechts de mensenrechten-catalogus, die in 1791, en wel mede onder invloed van Jefferson, in de vorm van amendementen aan de Amerikaanse Constitutie is toegevoegd.

Ten slotte een anti-critische opmerking. Het afhankelijk-stellen der mensenrechten van het unanimiteitsbeginsel door ref. heeft de strekking de moeilijkheid van het mensenrechten-probleem in onze tijd volledig bewust te maken, en is daarom juist anti-utopistisch, terwijl Schr.'s bewering, dat bewondering voor Rousseau tot dit 'utopisme' zou hebben verleid [p. 59], wordt gelogenstraft door wat hij elders [p. 52] meedeelt. S.

SAM DE WOLFF, *En toch...! Driekwart eeuw socialisme in vogelvlucht.* G. J. A. Ruys' Uitgeversmaatschappij N.V., Amsterdam, 1951, 237 blz.

In de geschiedenis van het socialisme ontmoet men niet weinig figuren, die men, als groep genomen, zou kunnen beschouwen als een stuk geweten van de arbeidersbeweging. Als groep genomen: is dit eigenlijk wel verantwoord tegenover een aantal persoonlijkheden, die zich juist kenmerken door hun isolement, door een vereenzaming, die in haar smartelijke onontkoombaarheid welhaast tragisch heten mag? Wie immers zich te weer stelt tegen het compromis, tegen het opportunisme, tegen de beginselverzaking, zich maar al te vaak en al te geraffineerd vermommend als 'het minste kwaad' of als 'de eis van het ogenblik', treedt vroeg of laat uit het gelid, of moet zich laten welgevallen te worden genegeerd als een 'sentimental old dear' die de 'werkelijkheid' niet ziet en die men laat praten. Ook de Nederlandse arbeidersbeweging kent ze, gering in aantal, maar belangrijk door hun kwaliteit en in rijke nuancering, zoals Frank van der Goes b.v., die de literaire, P. Wiedijk [Saks], die de essayistische schakering vertegenwoordigt en zeker ook deze Sam de Wolff, wie ik de profetische zou willen toekennen. En bij dat woord denk ik nog niet eens aan zijn voorspellingen op het gebied van de economie of aan de inhoud van zijn wetenschappelijke en publicistische ge-

schriften, maar bovenal aan de spanning, de hartstochtelijkheid, waarvan ze vervuld zijn, zich vaak ontladend in een polemische vorm, die haar verklaring en verontschuldiging vinden mag in de onbaatzuchtigheid, waarmede het geheel van die arbeid gesteld is in dienst van het socialistische ideaal, dat zijn leven heeft beheerst. De 'kleur' van deze strijdbaarheid is, evenals bij zijn grote leermeester Marx, onmiskenbaar oudtestamentrisch en dat heeft dit profetisme een apart karakter geschonken, ja, er meer dan wat ook toe bijgedragen om wie men anders 'de heer S. de Wolff' zou moeten noemen zonder ongepaste gemeenzaamheid te aanvaarden als 'Sam de Wolff', niet meer en niet minder. Een profeet – in dit boek nu een 'rückwärts gekehrter'. Niet voor de eerste maal: laat mij alleen herinneren aan zijn mooie historische studiën, waaronder die ene, te weinig bekende, die hem, terecht, de opdracht van Erich Kuttner's 'Hongerjaar 1566' heeft bezorgd, een studie al van... 1906!

Dit 'En toch...!' valt duidelijk in twee evengrote delen uiteen, waarbij de eerste 25 jaar evenveel ontvangen als de daaropvolgende 50. Ik mag niet ontkennen, dat ik gaarne tientallen bladzijden van dat eerste stuk had opgeofferd aan grotere uitvoerigheid in het tweede. De kracht van deze schrijver ligt immers onmiskenbaar in de schildering van datgene, waarvan hij getuige is geweest: dan wordt zijn verhaal pittig, bezield, oorspronkelijk; dan doorzult het persoonlijke element een betoog, dat overigens op aangename wijze vrij blijft van rancune. Weinigen zullen als deze zeer belezene beschikken over zo'n arsenaal van gegevens van allerlei aard, van cijfers en citaten en menig ten onrechte vergeten juweel laat hij nog even voor onze ogen flonkeren. Wat moet het b.v. de heer J. de Kadt geen deugd doen, dat hier nog eens de hymne wordt aangehaald, door hem in 1920 aan het communisme gewijd en nauwelijks met droge ogen te herlezen, met regels als:

Wij huichelen geen liefde, waar we haten
en God weet dat we haten vaak en veel.

Er zijn enkele tekenen, waaruit men zou willen afleiden, dat de heer De Kadt geen communist meer is (men weet het immers nooit?), maar deze regels zullen hem tot aan het eind zijner dagen beschermen tegen een mogelijk verwijt van onstandvastigheid in karakter.

Maar ik wilde hier natuurlijk niet handelen over de heer De Kadt, maar over Sam de Wolff. En dan nog dit zeggen: dit boek geeft, niet voor de eerste keer, het recht, zijn schrijver te vragen, zijn herinneringen op te stellen; wij zouden ze voor deze periode zo gaarne juist van zijn hand ontvangen, niet het minst, omdat de identiteit van de eigen levensgeschiedenis met die van de arbeidersbeweging hiertelande zo groot is. Groot genoeg zelfs, om als titel voor zulk een autobiografie eveneens 'En toch...!' in overweging te geven.

Komt het, naar ik auteur en uitgever toewens, tot een herdruk van dit geschrift, dan zullen enkele verschrijvingen wel verdwijnen. 'Kapitaal en Arbeid' van Henriette Roland Holst b.v. wordt hier 'een prachtig boekje' genoemd; prachtig is het, maar zeker geen boekje – en dit heus niet alleen om die kleine 600 bladzijden.

J. P.

Het woord van KAJ MUNK (Daamen, Den Haag) is evenals Eliots Cocktailparty, hier onlangs besproken, een drama dat het waard is behalve gezien ook gelezen te worden. Maar waarom boeit ons dit probleemstuk van den Deensen verzetsdominee, die door nazi-veemmoordenaars werd afgeslacht, zoveel meer dan het verfijnd intellectuele spel van den Engels-Amerikaansen dichter? Waarschijnlijk juist omdat het dat element van 'Spielerei' volkomen mist. Het is een probleem- en een overtuigingsstuk. En als het in de uitwerking, van dat vurig verlossingsge oof in Christus dat hier een wonder laat gebeuren, verder van ons afstaat dan Eliots scepsis en vernuft; als het in het oog van een vrijdenker niet anders dan een ouderwets en zelfs geëxalteerd geloofsstuk is, dan toch komt het ons, en

denkelijk ook dien vrijdenker, nader door het vuur der overtuiging, door de oprechtheid die er geen doekjes om windt, door het erop of eronder van het geloof dat hier wordt uitgevochten, op de planken en achter de woorden van het stuk, ook voor den lezer. In wezen is het daarom veel belangrijker dan de Cocktailparty waar om alles doekjes voor het bloeden worden gewonden of de ogen worden geblinddoekt met raadselspelletjes. Dáár heet het te gaan om het geloof in de mens en van de mensen in elkaar, maar meer dan de hoofdfiguren met schijnbare diepzinnigheid verstoppertje laten spelen voor elkaar en voor den toeschouwer, doet de dichter er niet. Maar híer gaat het rechtuit, en hard tegen hard, om het geloof, geen wondergeloof zoals het ogenschijnlijk zich voordoet, maar het *geloofswonder* van werkelijk de dood, in de geest, overwinnend geloven. Men kan dan bezwaar maken dat het vierde bedrijf met Ingers opwekking van de doden te realistisch blijft om symbolisch begrepen te worden en te overtuigen, men kan de vertoning van het wonder op de rand van grof vinden (maar toch wisten de spelers van het Ned. Volkstoneel er het publiek mee tot het diepste zwijgen, ja tot vergeten van het applaus te brengen!), in elk geval wordt hier om een laatste waarheid gestreden en niet met spitsvondigheden als in dat andere gespeeld. Daarom was die opvoering een, maar hoe weinig opgemerkte, gebeurtenis, en is het boek een indrukwekkend getuigenis, direct en dramatisch.

A. D.

AAN DIT NUMMER WERKTEN O.A. MEE:

PROF. DR G. E. LANGEMEIJER, geb. 1903, sinds 1945 advocaat-fiscaal Bijz. Raad van Cassatie, 1947 advocaat-generaal bij de Hoge Raad, bijz. hoogleraar Univ. te Leiden.

W. HUSSEM, geb. 1900, kunstschilder, public.: 'De Kustlijn' en 'Uitzicht op Zee'.

A. ALBERTS, publiceerde in 1951 in dit tijdschr. een novelle.

DR T. EEKMAN, geb. 1923, verbonden aan Rusland-Instituut Gem. Univ. te Amsterdam, schreef: 'Anton Tsjechov' en de 'Russische intelligentsia', 1951 [diss.].

L. A. J. TORFS, geb. 1912, was na verschillende beroepen tijdens werkloosheid 1934–1940 te Rotterdam intensief bezig met Nederl. literatuur, vooral Forum-groep, na de oorlog te Brussel met de Franse letteren, heeft veel kritiek op de loodzware Nederl. gewichtigheid en 'ernst'.

MR A. MOUT, advocaat in Den Haag, voorzitter van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde sedert 1951.

PROF. DR G. STUIVELING

STEEKPROEVEN,
litteraire essays,
geb. f 7.90

REKENSCHAP,
litteraire essays,
2e druk, geb. f 5.50

EEN EEUW
NEDERLANDSE LETTEREN,
2e druk, geïllustreerd,
geb. f 11.50

WORDEND KRISTAL,
poëzie,
gebrocheerd f 3.90

ELEMENTEN,
poëzie,
geb. f 5.50

Verkrijgbaar in de erkende boekhandel

UITGAVEN:
N.V. EM. QUERIDO'S UITGEVERSMIJ
AMSTERDAM

DE
KRONIEK VAN KUNST
EN KULTUUR

is weer verschenen!

Abonnementen *f* 16,– per jaar
franco per post
voor België *frs* 290,–

☆

Vraag een gratis proefnummer bij Uw boekhandelaar of bij

UITGEVERIJ CONTACT
Prinsengracht 795, Amsterdam

UITGEVERIJ CONTACT N.V.
Schildersstraat 21, Antwerpen

V. GORDON CHILDE

VAN VUURSTEEN TOT WERELDRIJK

Met een inleiding van Prof. dr A. E. van Giffen

Vertaald en voor Nederland bewerkt door R. van Amerongen

Het gebied der praehistorie is even groot als duister, maar Gordon Childe, één der allergrootste praehistorici en archaeologen, is er in geslaagd, om vaste punten aan te geven en een haast intiem licht te werpen op het leven en streven van de allervroegste mensen. Maar het is niet alleen de praehistorie, die ons hier in een helder en boeiend beeld voorgetoverd wordt, maar ook de vroege eigenlijke geschiedenis tot aan de val van het Romeinse Rijk. Dit alles wordt gezien in één groot verband en vanuit één speciale zeer belangrijke gezichtshoek, nl. de centrale positie van de mens in zijn streven naar vooruitgang, welvaart en geluk. Eigenlijk is de lectuur van dit boek één grote spannende tocht, vanaf de tijd dat er nog geen mensen op onze planeet waren, via de 'vroegste' mensen, de Neanderthalers, de Sumeriërs, de Egyptenaren enz. tot aan de Grieks-Romeinse beschaving, waarin het menselijk kunnen culmineert. En wat heel belangrijk is, dit is een tocht die iedereen helemaal mee kan maken door de exacte, glasheldere uiteenzetting der problemen. De kunst van de grote lijnen — een zeer moeilijke — wordt bij uitstek door Childe verstaan. Zonder te vervallen in vaagheden en phrases, beperkt hij zich tot zijn opzet, de wezenlijke hoofdzaken, doch illustreert deze met de meest levendige, tekenachtige details en met parallellen uit de moderne ethnologie, waardoor het praehistorische en historische beeld een merkwaardige diepte krijgen. Wij verliezen geen enkel moment bij de lectuur van dit boek het contact met het onderwerp. Overal waar de schrijver ons mee naar toe voert voelen wij ons thuis, zowel op de steppen der mammouthen en bisons als in de steden der oude Babyloniërs, Grieken en Romeinen, bij hun uitvindingen en opzienbarende ontdekkingen, bij hun tegenslag en voorspoed.
Betoog, verslag, verhaal — al deze elementen zitten in de wijze waarop dit boek geschreven is en zij maken het tot een uniek document over de duizenden jaren die verlopen zijn tussen de cultuur der stenen en de verstening der cultuur.
Het boek is voorzien van een aantal illustraties op kunstdruk en van talrijke tekeningen tussen de tekst.

Prijs geb. *f* 17.50

Verkrijgbaar bij de boekhandel

N.V. EM. QUERIDO'S UITGEVERSMIJ — AMSTERDAM

N.V. DRUKKERIJ G. J. THIEME, NIJMEGEN